Taksa plaćena u gotovom

Broj 10 Din

Hrvatska Prosvjeta

GOD XXIV

4

1937

APOLOGIJA SKROMNOG UMJETNIKA

»Hrvatska Prosvjeta« stoji oduvijek na principu potpune slobode svojih suradnika, dakako u okviru i u smislu načelnog stajališta koje je određeno njezinim programom. Stoga uredništvo samo u najrjeđim slučajevima (naročito u slučajevima lično osjetljivijim ili kod očitih nesporazumljenja) zasiže u same rukopise, i to uvijek sa znanjem i privolom samih pisaca. Pogotovu bi to bilo neopravdano a i nepravedno ondje gdje se radi o problemima kod kojih baš razlika u mišljenjima pomaže da se oni idejno i stvarno pročiste i razjasne. G. V. Kušan, naš savjesni suradnik na polju likovne umjetnosti i muzike, dokazao je, mislimo, dovoljno i spremu i objektivnost, uz težnju da dođe zaista do jasnih i određenih sudova, te ga ne će lično povrijediti a ni smetati ako se ovdje upustimo u diskusiju jednoga odsjeka njegove likovne kronike u br. 1.—2. našega lista. Imao sam prilike dodati već poseban komentar njegovu mišljenju prilikom izložbe g. G. Jurkića, a da samu g. Kušanu to nije bilo nipošto zazorno, iako se pokazalo kako se na žalost ovakve diskusije kod nas još uvijek znaju shvatati neozbiljno i nekritički, kada je jedan drugi list iskoristio moj »Post-scriptum« za jeftino demagogiziranje oko imena g. Jurkića, u stilu praznih haranga koje nemaju stručnog temelja a imaju, nažalost, priličnu dozu slabo prikrivene zlobe. Unatoč svemu tomu, pouzdanje u istinsku uviđavnost i širokogrudnost i naših suradnika i naših čitalaca daje mi pobudu da se ovdje osvrnem na pitanje koje mi se čini načelno značajnim i važnim.

Radi se o ocjeni slikarskog rada g. V. Šipeka. U doba kada se mnogo piše i raspravlja, a još više viče iz svega grla o seljaštvu i seljačkoj kulturi, mislim da je zavrijedilo da se i najstručniji kritik zaustavi na činjenici da je g. Šipek, ne nekakvim programskim frazama ni »programskim« slikarstvom, nego čitavom svojom ličnošću, ostao vjeran selu, predstavljajući tip umjetnika kakav je baš danas kod nas rijedak. Čitav svoj život provodi on na selu, u svom zavičaju, među svojim ljudima. Ako mu sredstva ne dopuštaju da ode u svijet, da promijeni umjetničku atmosferu tražeći nove pobude i otkrivajući nove putove tehnike, njegova je lična skromnost potpuno u skladu s opsegom njegovih umjetničkih pretenzija: nikada nije on sebe ni izdizao ni isticao, nikada nije tražio velikih riječi da formulira stvari koje ne može dostići. Citirati u tom slučaju Waldena, ne pristaje stoga što ima umjetnika koji krče putove i šire horizonte, ali ih ima i takvih kojima ni materijalni položaj, ni lični karakter, ni čitava sadržina njihova života ne dopuštaju da udare tim smionim, ali i opasnim putovima. No treba uzeti u obzir da i među onima koji to mogu i hoće, golema većina ne uspije. Gdje su Waldenovi drugovi iz »Sturma«, kojih je rad bio uokviren i nošen njegovim prometejskim zahtjevima? Zna se, šta je u stvari stvorio ekspresionizam. Dakako da srž Waldenovih tvrdnja sadrži umjetničke istine koje su, unatoč svemu, vječite, ali pored prvoboraca i titanskih utirača putova, bilo je uvijek skromnih umjetnika kojih je baš *lična* zasluga bila u tom da se nisu nikad ni nametali, ni precjenjivali, ostajući vjerni svojim silama i svojim čednim zahtjevima.

Neka mi bude dopušteno kazati ovdje iskrenu riječ koja će možda izazvati buru »umjetničkog« ogorčenja, ali je unatoč tomu istinita. Već godinama, stručna se kritika, prilikom redovnih izložaba g. Šipeka, obara, katkada i vrlo žestoko, na njegovu zaostalost i na njegovo umjetničko »nerazvijanje«. Da se čovjek koji sav svoj život provodi u Stubici, ne može razvijati kao da je u Parizu, to je, mislim, svakomu jasno. A da skroman umjetnik koji se omeđio samo na jednu tehničku mogućnost — akvarel — zatečen usred svoje rane mladosti oskudicom i nedaćama rata i poslijeratnih prilika — ne može biti Meštrović, to je, čini se, njemu samom jasnije negoli mnogim njegovim kriticima. On nije nikad ni tvrdio protivno. Ali se desio slučaj da su njegove slike na izložbama redovno rasprodane, gotovo razgrabljene. A takav je uspjeh često za mnoge njegove slavne drugove zavidniji od hvale kojima ih obasipaju kritike. Hinc illae lacrimae. Ne gleda se na to što su cijene njegovih slika redovno isto tako skromne kao i čitavo njegovo nastupanje, i što on to postizava jedamput u godini. Umjetnost danas zaista teško živi, i mnoge vrijedne slike ostaju neprodane. To je

25

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXIV. ZAGREB, TRAVANJ 1937. BROJ 4

NIKOLA ŽIC:

AFERA PRINCA SIKSTA

Približava se dvadesetgodišnjica živoga nastojanja princa Siksta Bourbona za posredovanje i zaključenje separatnoga mira između Austro-Ugarske i Antante. Sklonost takvu završetku rata postojaše u Beču tako reći od prvoga dana svjetskoga rata kod nasljednika prijestolja Karla i njegove žene Zite, a djelovanje je u tome smjeru započelo odmah poslije smrti sijedoga cara Franje Josipa († 21. studenoga 1916.), kad je sudbina podunavske monarhije prešla u njihove ruke. Zitina se majka, vojvotkinja od Parme, udovica Bourbona, stalno nastanjena u dvorcu Schwarzau kod Bečkoga Novog Mjesta, sastala dne 29. siječnja 1917. u Neuchâtelu sa svoja dva sina, Sikstom i Karlom (a treći je, Ksaver, taj put, ostao u Francuskoj). To bijaše početak akcije, a njezin svršetak pada u mjesec listopad 1917. Dok su ljudi ginuli na bojištima, princ je Siksto potajno putovao iz Francuske preko Švicarske u Austriju i natrag posredujući za zaključenje separatnoga mira između Antante, kojoj je dušom i tijelom pripadao, i Austrije, koju je radi sestre Zite htio spasti od propasti. Pri tome je računao, da će izoliranjem Njemačke u ratu pripomoći do pobjede Francuskoj, koja će znati nagraditi i njega, potomka nekadašnjega vladarskoga roda. U travnju 1918. došlo je djelo na vidjelo. Otkrio ga je Clémenceau.

Osnovica potajnim pregovaranjima između Beča, Pariza i Londona bijahu dva tajna pisma habsburškoga cara i kralja Karla na francuskom jeziku, adresirana šurjaku Sikstu, da ih povjerljivo preda predsjedniku francuske republike Poincaréu. Prvo je pismo od 24. ožujka, a drugo od 9. svibnja 1917.

Prvo glasi u prijevodu:

»Moj dragi Siksto!

Treća se godina ovoga rata, koji je svijetu donio toliko žalosti i boli, približava svršetku. Svi su narodi moje države više nego ikada složni u zajedničkoj volji, da brane cjelokupnost monarhije, pa i uz cijenu najtežih žrtava. Zahvaljujući njihovoj slozi i velikodušnoj suradnji sviju narodnosti moje države mogla se monarhija već gotovo tri godine odupirati najtežim navalama. Nitko ne može poreći vojničke uspjehe, koje su izvojevale moje čete, naročito na balkanskom ratištu.

Francuska je sa svoje strane pokazala veliku otpornu snagu i sjajno oduševljenje. Mi se svi bez obzira divimo odličnoj tradicionalnoj hrabrosti njezine vojske i duhu požrtvovnosti u čitavom francuskom narodu. Stoga mi je osobito milo, kad vidim, da nikakva bitna razlika, premda smo sada

protivnici, u shvaćanju i nastojanju ne dijeli moju državu od Francuske i da se s pravom nadam, da će moje žive simpatije za Francusku, udružene s onima u cijeloj monarhiji, otkloniti zauvijek povratak ratnoga stanja, kojemu ja nijesam kriv.

U tu svrhu i s nakanom, da jasno izrazim postojanje ovih osjećaja, molim Te, da izvoliš tajno i neslužbeno dati na znanje gospodinu Poincaréu, predsjedniku francuske republike, da ću svim sredstvima i upotrebom svega svoga ličnog utjecaja kod svojih saveznika podupirati opravdane zahtjeve Francuske za povratak Alzasa i Lotaringije pod njezinu vlast.

Belgija se ima uspostaviti kao suverena država, a treba da zadrži također sve svoje posjede u Africi. Tim se ne prejudicira pitanju o otštetama, koje će ona dobiti za pretrpljene gubitke.

I Srbija se ima uspostaviti kao suverena država. Kao dokaz našoj dobroj volji skloni smo osigurati joj po pravdi prirodni pristup k Jadranskom moru kao i dalekosežne gospodarske prednosti...

Događaji u Rusiji sile me, da svoje misli o tome zadržim za sebe do onoga dana, kad bude ondje postavljena zakonita i definitivna vlada.

Pošto sam Ti na ovaj način razložio svoje misli, molim Te, da mi Ti, kad se porazgovoriš s Francuskom i Engleskom, izvoliš ponajprije saopćiti njihovo mišljenje, da se pripravi za sporazum tlo, na kojemu bi se mogli povesti službeni pregovori na zadovoljstvo sviju.

Nadajući se, da će se ovako na objema stranama naskoro moći završiti muke tolikih milijuna ljudi i tolikih obitelji u tuzi i očajanju, molim Te, da budeš uvjeren o mojoj iskrenoj i bratskoj sklonosti.

Karlo.«

A drugi carev list u prijevodu glasi ovako:

»9. svibnja 1937.

Moj dragi Siksto!

Konstatiram sa zadovoljstvom, da su Francuska i Engleska glede bitnih osnova evropskoga mira istoga mišljenja kao i ja. Istodobno izjavljuju svoju suprotnost svakome miru, u kojemu ne bi sudjelovala Italija, ona Italija, koja je ovaj čas zamolila za mir s monarhijom odričući se svih neopravdanih zahtjeva, koje je dosada isticala na slavenske zemlje na Jadranu. Svoje je zahtjeve ograničila na onaj dio Tirola, gdje je zemaljski jezik talijanski. Rješenje sam ovoga pitanja odložio, dok od Vas ne saznam, koji odgovor daju Engleska i Francuska na moju ponudu mira. Grof Erdödy saopćiti će Vam mišljenje moje i moga kancelara (ministra Czernina) o različitim točkama.

Dobar sporazum, koji je monarhija postigla s Francuskom i Engleskom u nizu različitih točaka, bit će nam, kao što smo uvjereni, jamstvo za to, da prebrodimo poteškoće, koje su još preostale i koje su na smetnju zaključenju časnoga mira.

Hvala Vam na potpori, koju ste mi sada pružili, kad sam sebi postavio zadaću, da u zajedničkom interesu naših zemalja stvorim mir. Kao što ste mi na odlasku kazali, ovaj Vam je rat nametnuo dužnost, da ostanete vjerni svome imenu i historijskoj prošlosti svoje kuće. Stoga ste se

isprva brinuli za ranjene junake na bojnome polju, a zatim ste stupili u borbu za Francusku. Ja razumijem posve dobro razloge, koji su Vas potakli na to, i premda su nas događaji, za koje ja ne nosim nikakvu odgovornost, rastavili, moja je naklonjenost prema Vama ostala nepromijenjena. Sebi pridržavam mogućnost, da Vi sami, ako ste s time sporazumni, bez ikakvih posrednika izravno upoznate Francusku i Englesku s mojim ličnim mišljenjem.

Ponovno Vas molim, da budete uvjereni o mojim najtoplijim i bratskim simpatijama.

Karlo.«

U ovom se pismu spominje grof Erdödy. To je madžarski velikaš i konjički kapetan, intimni prijatelj Karlov iz mladosti, a sada potajni i osobni carev kurir, koji je putovao u Švicarsku i pratio princa Siksta kao tobožnjeg inžinira eBrtranda na putu između Švicarske i Beča. Njegove su uspomene (»Die Memoiren des Grafen Thomas von Erdödy«, Leipzig 1931.) objavili Pavao Szemere i Erich Czech. Nadalje je u istom pismu spomenut i austro-ugarski ministar vanjskih poslova grof Ottokar Czernin, koji nije uopće ništa znao, da je car pisao i odaslao ova pisma i na ovakav način radio za mir.

Ove su ponude iz Beča dolazile Francuskoj i Engleskoj kao naručene. Poincaré se njima mnogo bavio, bile su poznate i engleskom kralju, a po njima su francuski predsjednik ministarstva i ministar vanjskih poslova Aleksandar Ribot te engleski predsjednik ministarstva i predsjednik ratnoga vijeća Lloyd George često vijećali među sobom i s princem Sikstom. Možda su se neko vrijeme ozbiljno bavili mišlju, da ih prihvate, jer im je bilo mnogo stalo do toga, da najprije mirom uklone Austriju, Bugarsku i Tursku, pa da onda potpunom pobjedom na ratištu unište Njemačku kao glavnoga dušmanina. Ali još im je više bilo stalo do toga, da se preko Siksta obavještavaju o stanju i raspoloženju na fronti i u zemljama centralnih vlasti. U tom su pogledu car Karlo, grof Erdödy i princ Siksto doista učinili Antanti neizmjernih usluga.

Ipak nije došlo do mira. Francuska ga nije htjela, a naskoro je i Engleska stala na francusko stajalište. Da je na ovoj osnovi sklopljen mir između Austro-Ugarske i Antante, bio bi za Antantu dobitak u tome, što bi naskoro položile oružje također Bugarska i Turska, a dalje bi joj ratovanje s Njemačkom bilo mnogo lakše. Engleska i Francuska bi onda mogle skoncentrirati sve svoje sile protiv Njemačke, a Italija, riješena izravnog neprijatelja, mogla bi ih čak podupirati. No Ribotu je od prvoga časa bilo posve jasno i to, da bi Italija, sita kod kuće bezuspješnoga ratovanja, a mirom zadovoljena teritorijalno prema Austriji, otkazala Antanti svaku suradnju i odmah sklopila mir također s Njemačkom, a onda bi živući u miru, ojačala i širila se diplomatski, financijski i gospodarski i u Evropi i u kolonijama na štetu Francuske i Engleske, koje bi dalje krvarile i slabile ne znajući, što ih još na kraju krajeva čeka. Jednom riječju: pojavio se ljubomor Francuske prema Italiji, da bi Italija već u vrijeme samoga svjetskoga rata ispunila svoje želje i svakako bila na dobitku, dok bi Francuska morala tek dalnjom borbom postići aneksiju Alzasa i Lotaringije, zbog kojih se bori s Njemačkom.

Poincaré je careva pisma odstupio svome ministru predsjedniku Ribotu s obvezom, da čuva njihovu tajnost, kao što su je doista čuvali i svi ostali, kojima je bila poznata njihova egzistencija i sadržina. Ipak se Ribot oprezno poslužio njima, kad mu je trebalo zastrašiti Italiju i jače je privezati uz Francusku. Ovako je Ribot govorio u komori dne 12. oktobra 1917.: »Nedavno nam se Austrija izjavila spremnom, da sklopi mir s Francuskom odobravajući naše tražbine (Alzas i Lotaringiju). No ona je hotimično puštala s vida Italiju, jer je znala, da bi Italija, kad bismo mi bili poslušali njezine (austrijske) prevarne savjete, naskoro postala slobodnom u svojim akcijama i ratnom neprijateljicom Francuske, koju bi sklapanjem posebnoga mira s Austrijom zaboravila i izdala. Na taj tanki led mi nijesmo htjeli poći. Gospodo! Mi smo prisegli, da ne ćemo prihvatiti nijedne ponude mira, a da ga odmah ne saopćimo svojim saveznicima. Mi ne ćemo odbiti ničijih prijedloga za pregovaranje, ali mi ne ćemo da to bude svoje vrste izdaja onih, s kojima složno ratujemo. Mi ćemo biti lojalni dok smo lojalni i odlučni, naskoro ćemo, nadam se, pobijediti silu i lukavost, koje su se udružile protiv nas.« Tome su govoru svi poslanici bez razlike stranaka živo i dugo odobravali. Njim je Italija dobila moralnu pouku, kakvoj se nije nadala, a caru Karlu je jamačno i lice pocrvenilo od ćuške, koju je zaslužio.

No sve je to malenkost prema onome, što je slijedilo u travnju 1918., kad je već sijedoga Ribota zamijenio na vlasti energični George Clémenceau. »Tigar« je bijesno riknuo i zagrizao u živo meso. Bez ikakva obzira prema habsburškom caru Karlu i njegovu ministru Czerninu, pače i bez ikakva obzira prema svome državnome poglavaru Poincaréu i ministarskom pretšasniku Ribotu, on je u travnju 1918. objavio ime carskoga pisca i bourbonskoga posrednika, pače i sadržaj jednoga od ovih pisama, koja bijahu u originalu pohranjena u arhivu njegova ministarstva. Evo kako je došlo do toga.

Malodušni Czernin počeo se junačiti poslije poraza Italije kod Kobarida dne 24. listopada 1917. Ništa mu nije smetalo, što je dne 16. studenog u Parizu postao predsjednikom ministarstva Clémenceau, koji nije htio ni da čuje o nagodbi i izmirenju s neprijateljima. Czerninu su naročito porasla krila poslije njemačke navale na Francuze dne 21. ožujka 1918., kad se očekivala odlučna pobjeda na ratištu. Da pospješi klonulost Francuza, odluči Czernin izvrgnuti ruglu Clémenceaua pred Francuskom i cijelim svijetom, ne bi li ga u vladi naslijedio čovjek, koji bi bio skloniji pregovaranju za mir. Jamačno se ne bi bio odvažio na taj korak protiv Clémenceaua, da je znao, da postoje ona dva careva pisma i da bi ih ovaj bezobzirni čovjek mogao objaviti. I tako se dogodilo, da se Czernin nastrijelio svojom vlastitom kuglom, pa je cijelome svijetu postalo jasno, da odgovorni vrhovni organ austro-ugarske vanjske politike nije čitavu godinu dana poznavao cilj i težinu dinastičkih pregovaranja, koja je njegov vladar vodio na svoju ruku s neprijateljskim državnicima.

Dne 2. travnja 1918. održao je Czernin u vijećnici grada Beča veliki politički govor, tobože protiv Francuske, a uistinu protiv sebe i svoje zemlje. Iz toga govora je najvažnije ovo: ».... Četrnaest točaka predsjednika Wilsona predstavlja podesnu osnovicu za početak diskusije o općemu

miru. Hoće li gospodin predsjednik na toj osnovici ujediniti svoje saveznike u svojim težnjama, ne može se znati. Bog mi je svjedok, da smo svi nastojali, koliko smo mogli, da ne dođe do nove ofenzive. Antanta nije to htjela: Gospodin Clémenceau me je malo prije početka ofenzive na zapadnoj fronti zapitao, da li sam pripravan na pregovore i na kojoj osnovici. Odmah sam mu u sporazumu s Berlinom odgovorio, da sam spreman i da je zapreka mira s Francuskom jedino njezina težnja za Alzasom i Lotaringijom. Na to je Pariz odgovorio, da se na toj osnovici ne može pregovarati. Iza toga nije više bilo alternative.«

Ovo je bilo više nego neoprezno, jer u diplomatskom saobraćaju vlada običaj, da zaraćene države ne iznose na javu istodobne povjerljive izmjene misli, pače su do sada redovno poricale i tajile, ako je netko treći nepozvano povrijedio taj običaj. Mjesto da one riječi označe uspon Czerninov, bile su uzrokom njegovu padu poslije dvije sedmice.

Temperamentni Clémenceau prihvati izazov i Agence Havas objavi njegov ustuk: »Ministar Czernin izjavio je u bečkoj vijećnici, da ga je ministar predsjednik Clémenceau malo prije sadašnje ofenzive upitao, da li je sklon pregovaranju i na kojoj osnovici. Ministar predsjednik Clémenceau, koji je jutros na fronti primio vijest o izjavama austro-ugarskoga ministra, jednostavno je odgovorio: Gospodin grof je lagao.«

Clémenceau je mogao početi s takovim udarcem, jer je poznavao istinu. Bio je siguran za pobjedu u ovoj borbi. Czernin je doduše rekao istinu, jer se doista, nekoliko vremena prije ofenzive na zapadnoj fronti, u Švicarskoj pregovaralo, da se nađu uvjeti za mir. Stoga je Czernin odgovorio dne 4. travnja putem bečkoga dopisnog ureda:

»Grof Czernin je bio spreman na izmjenu misli s predstavnikom Francuske te je smatrao mogućim razgovor s nadom u uspjeh, samo ako se Francuska odrekne svojih zahtjeva glede Alzasa i Lotaringije. Na to je grof Revertera u ime Clémenceaua odgovorio, da se ovaj ne može odreći težnje Francuske za aneksiju onih zemalja, pa je stoga otpao sastanak predstavnika po sporazumu obojice.«

No Clémenceau nije htio ostati kod ove afere iz svoje ministarske ere, nego je udario, protiv volje svoga pretšasnika Ribota i predsjednika Poincaréa, koji bijahu prema princu Sikstu obvezani najstrožom diskrecijom za zaštitu cara Karla, izravno prema tajni princa Siksta znajući, da će to jače uzbuditi javno mišljenje i zabiti klin među glavne države centralnoga bloka. Clémenceau se varao jedino u tome, kad je tvrdio, da Czernin laže, jer je jadna istina bila baš u tome, što ministru Czerninu nijesu bili poznati carevi koraci.

Dne 6. travnja odvrati Agence Havas: »Bilo bi lako sjetiti se, do koje je mjere Austro-Ugarska dodijavala Rimu, Washingtonu i Londonu svojim molbama za separatni mir. Te su molbe imale jedinu svrhu, da i nas dovedu pod onaj jaram, pod kojim je ona po svome vlastitom priznanju. Zar se grof Czernin ne sjeća drugoga pokušaja iste vrste, koji je bio učinjen u Parizu i Londonu samo dva mjeseca prije Reverterina pothvata i to po ličnosti, koja stoji u rangu daleko iznad njega? O tome mi je ovdje pri ruci autentičan i vrlo značajan dokaz.«

To je bilo vrlo neugodno Poincaréu, jer su careva pisma bila sadržajem namijenjena samo njemu, a i Ribot ih je sada htio povući iz tajnoga arhiva na Quai d'Orsayu, no već ih je zahtijevao odbor komore za vanjske poslove na uvid. Czernin potraži spas u daljem naglašavanju pregovora između Armanda i Revertere, a Sikstovu ulogu o pregovaranju s Francuskom u carevo ime jedva spomenu, jer mu je bila poznata vrlo slabo, a car je od njega tražio oprez. Njegov odgovor donese dopisni ured dne 7. travnja: »O »molbama za tobožnji separatni mir, kojima je Austro-Ugarska dodijavala vladama u Rimu, Washingtonu i Londonu«, nije austro-ugarskoj vladi ništa poznato. Kad gospodin Clémenceau pita c. i kr. ministra vanjskih poslova, da li se sjeća, da je dva mjeseca prije Reverterina pothvata — dakle po prilici prije godine dana — neka osoba, koja po rangu stoji daleko iznad njega (Czernina), učinila sličan pokušaj, grof Czernin to potvrđuje bez otezanja, ali radi potpunosti i korektnosti još dodaje, da ni taj pokušaj nije doveo do rezultata.«

Tim je Czernin kazao baš sve, što je znao, jer on nije ništa znao o sadržaju obaju carevih pisama Poincaréu, a nije slutio ni to, da je netko, valjda princ Siksto, mistificirao i sam Czerninov uvjet o »općemu miru« promjenom u »separatni mir«, što je bilo jamačno učinjeno po želji cara Karla. Jedino je sam car mogao i morao objasniti Czerninu pad u stupicu, ali mu ne objasni ništa, i Czernin mirno otputuje u Bukurešt na pregovore o miru s Rumunjskom. Ondje ga stiže Clémenceauov udarac (Agence Havas od 9. travnja): »Tko bi vjerovao, da je potreban jedan Revertera, da Czernin mogne upoznati pitanje, o kojemu je sam austrijski car rekao posljednju riječ? Jer je car Karlo onaj, koji je u pismu od mjeseca ožujka 1917. vlastitom rukom potvrdio svoju privolu »na opravdane revindikacije Alzasa i Lotaringije u korist Francuske«, a drugo carsko pismo potvrđuje, da je car »složan sa svojim ministrom«. (U tome je Clémenceau imao krivo, jer o tome nema ništa u carevu pismu.) I tako ne preostaje Czerninu ništa drugo nego primiti svoj vlastiti dementi.«

Svatko je sada pitao: Tko je lagao: Czernin ili Clémenceau? Rascjep među centralnim vlastima, za čim je Clémenceau težio, bio je blizu. Ipak je berlinska vlada još istoga dana izjavila: »Austro-Ugarska nas je uvijek najlojalnijim načinom vrlo potanko obavještavala o toku tajnih pregovora između monarhije i Antante. Radilo se naročito o tome, da se slože Engleska i Austrija, a dalje je bilo spomenuto također pitanje, da li bi se mogle složiti Engleska i Njemačka.« Dne 10. travnja donijeљe berlinski dnevnici tri kratke vijesti: »Ovdašnji c. i kr. poslanik odlučno poriče egzistenciju onakova pisma.« »Njemački poslanik u Beču je danas posjetio c. i kr. ministra vanjskih poslova.« »Czernin se naglo vratio iz Bukarešta u Beč.«

Te su vijesti bile protivurječne i one su svijet još više uzbuđivale, mjesto da ga umire.

Kad je Czernin u Bukareštu saznao, da bi imala postojati dva pisma cara Karla, i to jedno o carevoj privoli, da Francuska dobije natrag Alzas i Lotaringiju, a drugo o navodnom pristanku samoga ministra na to, razvio se između Bukarešta i Beča ovaj telegrafski razgovor:

»Car: Veseli me, što ste me pozvali. Ovaj čas saznah iz ministarstva, da me Clémenceau hoće raskrinkati. Razumije se samo sobom, da je sve ono, što Clémenceau hoće da iznese o meni, prevara i laž izuzevši ono, što već inače znate. Ponavljam još jednom, da nam može savjest biti mirna u čitavoj ovoj stvari. Ako je Clémenceau doista nešto kazao, što prelazi granice onoga, što već Vi inače znate, onda ja kanim poslati caru Wilhelmu brzojav, u kojemu ću izraziti svoje nezadovoljstvo nad ovim lažnim tkivom naših neprijatelja, ponovno ga uvjeriti o našoj bezuvjetnoj savezničkoj vjernosti i konačno ću izjaviti, da ja kao suveren stojim i suviše visoko, a da bih se upustio u dalju diskusiju s jednim (»Kerl«) Clémenceauom, pa da stoga cijelu stvar smatram riješenom. To je moja nepromjenljiva odluka. A što ćete Vi?

Czernin: Meni je pao kamen sa srca, kad je tako, a u protivnom slučaju bila bi katastrofa. Razumije se samo sobom, da se laž mora žigosati najkategoričnije, a brzojav caru Wilhelmu vrlo je dobra misao. Molim Vaše Veličanstvo, da do sutra na večer izvolite pričekati s komunikeom i brzojavom, jer ću ja doći u Beč i odmah razgovarati s V. V. Bojim se, da se V. V. više ne sjeća nekog pisma, koje je jamačno ipak bilo napisano, jer inače Clémenceau igra zdvojnu igru, ako nije u stanju pokazati pismo, o kojemu govori. Živo dakle molim, da izvolite pričekati na moj dolazak, jer sada ne smijemo pogriješiti ni u kojem slučaju. Očito se radi o pismima upućenim princu Sikstu, a njihov sadržaj meni dakako nije poznat. Ja ću odmah javiti u Berlin, da je Clémenceau lagao i da ćemo mu odgovoriti. Ponovno molim, da se ništa ne poduzme, dok se ja ne vratim. Ako je V. Veličanstvu pravo, mogu se sutra u noći odmah po svom dolasku u Beč dovesti izravno u Baden.

Car: Hvala. Posve sam sporazuman u svemu. U pismu princu Sikstu nije nikada bilo ništa o politici. Svršeno.«

Poslije takva razgovora nije čudo, da je Czernin kušao pobiti Clémenceaua ovako:

»Gospodin Clémenceau kuša sada odvratiti pozornost time, što u diskusiju povlači tobožnje političke izjave, koje je navodno car Karlo učinio pismeno i koje bi, kako on tvrdi, imale potvrditi, kao da je car »sporazuman s opravdanim težnjama Francuske za revindikaciju Alzasa i Lotaringije«, i da isto tako misli njegov ministar vanjskih poslova.

Nesmisao ove tvrdnje leži na dlanu. Ona je u očitoj opreci sa svim javnim govorima, koje je održao odgovorni ministar i koji su poznati i Francuskoj. Naročito činjenica, koju ne može poreći ni sam Clémenceau, da se naime c. i kr. čete bore na zapadnoj fronti za Alzas i Lotaringiju, dokazuje, jasnije nego svi dokumenti, savezničku vjernost našega vladara, koja je uzvišena iznad svake sumnje. Povrh svega toga treba izričito konstatirati, da su navodi gospodina Clémenceaua o pismenim izjavama cara Karla lažljivi od početka do kraja.«

Ali eto nije lagao Clémenceau, nego je Czernin primio od cara laž za istinu, pa se morao opeći, kad se vatrom igrao. Ta car je iz Beča uvjerljivo brzojavio zabrinutom Czerninu: »Razumije se samo sobom, da je sve ono, što je o meni mogao da iznese Clémenceau, prevara i laž izuzevši

ono, što već inače znate. Ponavljam još jednom, da nam savjest može biti mirna u čitavoj ovoj stvari ... U pismu princu Sikstu nije nikada bilo ništa o politici.«

Stojeći tvrdo i dalje na svome stajalištu, car Karlo je lažno obavijestio također svoga saveznika cara Wilhelma (bečki dopisni ured od 10. travnja): »Nj. c. i kr. Ap. V. je danas poslalo njemačkom caru slijedeći brzojav:

Francuski predsjednik ministarstva, zatjeran u tjesnac, nastoji se izvući iz mreže laži, u koju se sam zapleo, gomilajući sve više novih neistina i ne preza ni pred time, da sada postavi također posve lažnu i neistinitu tvrdnju, da sam ja na neki način tobože priznao »opravdane revindikacije Francuske na Alzas i Lotaringiju.«

Tu tvrdnju odbijam s indignacijom. U času, kad austro-ugarski topovi grme na zapadnoj fronti, nije jamačno potreban nikakav dokaz, da se ja borim za Tvoje provincije i da sam spreman i nadalje boriti se za njih upravo onako, kao da se radi o obrani mojih vlastitih zemalja.

Premda s obzirom na ovaj rječiti dokaz naše potpune sloge u ciljevima, zbog kojih sada već gotovo četiri godine ratujemo, smatram suvišnim trošiti ma i samo jednu riječ o lažnoj tvrdnji Clémenceauovoj, ipak prihvaćam ovu priliku, da Te ponovno uvjerim o potpunoj solidarnosti, koja postoji između Tebe i mene, između Tvoje i moje države.

Nikakva intriga, nikakvi pokušaji, došli oni od bilo koga, ne će potresti našim vjernim ratnim bratstvom. Zajednički ćemo izvojevati časni mir. Karlo.«

Svatko je mislio, da je ovaj brzojav sastavljen uz pomoć grofa Czernina, no ovaj je došao u Beč tek u noći dne 10. travnja i k caru u Baden dne 11. travnja. Tek je ovdje doznao strahotu: da je u pismu princu Sikstu doista bilo nešto o mogućnostima mira, ali da nije bilo nikakova priznanja francuskih zahtjeva na Alzas i Lotaringiju ... Zdvojnome Czerninu to ne bijaše dosta, već zatraži od cara prepis pisma, da se uvjeri na svoje oči, što je car pisao Sikstu. Sutradan posla car Czerninu prepis pisma, u kojemu *nije* bilo ni riječi o priznanju francuskih tražbina na Alzas i Lotaringiju. Tako je Czernin bio obaviješten dne 12. travnja, kad je Clémenceau u Parizu objavio *autentično* carevo pismo. Tek sada je Czerninu bilo sve jasno! Cijelome svijetu bijaše iz Pariza saopćeno autentično carevo pismo, a samo njemu je car dao na raspolaganje falsificirani prepis originala ...

Evo što je Clémenceau po agenciji Havas dne 12. travnja poručio u Beč: »U zbrci laži ostaje jedna čvrsta točka, da je car Karlo pred Berlinom uzeo lažljive dementije grofa Czernina na svoj račun i time prisilio francusku vladu, da iznese dokaze. Evo dakle teksta vlastoručnoga pisma, što ga je princ Siksto Bourbon, carev šurjak, dao na znanje predsjedniku republike gosp. Poincaréu dne 31. ožujka 1917. i što ga je ovaj s pristankom princa neposredno saopćio predsjedniku francuskoga ministarstva (slijedi tekst pisma cara Karla od 24. ožujka 1917.).«

Njemačko vojno zapovjedništvo, vladar, vlada, parlamenat — sve je napeto očekivalo spas od dementija iz Beča, ali taj nije došao. Czernin je zaklinjao cara, da mu kaže golu istinu, ali car je dalje tvrdio, da mu je poslao ispravan prepis svoga pisma. Još je zamolio cara, da mu dade pismenu izjavu o tome, da je onaj prepis, koji mu je dao, ispravan, ali mu

je car uskraito takvu izjavu i onda, kad je Czernin rekao, da mu ne preostaje drugo nego ubiti se, ako je tekst careva pisma, kako ga je objavio Clémenceau, ispravan.

Znajući, da je grof Erdödy bio važna povjerljiva osoba u službi careva posrednika Siksta i ove potajne korespondencije, pozva Czernin grofa k sebi, ne bi li ga ovaj spasao. Evo što o tome priča Erdödy:

»Czernin: Ako Ti nemaš odvažnosti, da sve preuzmeš na sebe, onda sam ja propao. To znači, da Ti trebaš izjaviti, da ja nijesam ništa znao o ovim pismima ni o ovim sastancima.

Erdödy: Nikako.

Czernin: Car se kompromitirao i njemu ne preostaje drugo nego odreći se prijestolja ili sve poreći. Ti moraš cara skloniti, Ti moraš energično utjecati na cara ...

Erdödy: Nikada.

Czernin: Onda sam ja mrtav čovjek. Meni preostaje samo kugla.«

Sada je Czernin htio dati Clémenceauu ovaj odgovor u ime carevo: »Dao sam svome ministru vanjskih poslova svoju carsku časnu riječ, da sam napisao samo jedno pismo za princa Siksta Bourbona i da je prepis, koji sam dne 12. travnja 1918. predao ministarstvu vanjskih poslova, vjeran od riječi do riječi i autentičan. Princ Bourbon nije bio po meni ovlašten, da ono pismo predloži francuskoj vladi; u njemu nije bilo spomena o Belgiji, a dio pisma, koji se odnosi na Alzas i Lotaringiju, je u objavi gospodina Clémenceaua falsifikat.«

Ipak je austro-ugarski komuniké dne 12. travnja glasio posve drugačije: »Pismo Nj. c. i kr. Ap. Veličanstva, koje je priopćilo predsjedništvo francuske vlade u svome komunikeu dne 12. travnja 1918., jest falsifikat. Ponajprije se ističe, da se pod »osobom, koja je u rangu daleko iznad ministra vanjskih poslova« i koja je, kako se priznaje u službenom saopćenju dne 7. travnja, preduzela napore za mir u proljeću 1917., morao razumjeti i razumio princ Siksto Bourbon, a ne Nj. c. i kr. Veličanstvo, jer je princ Siksto u proljeću 1917. radio na zbližavanju zaraćenih država. U vezi s tekstom pisma, koje je objavio gospodin Clémenceau, izjavljuje c. i kr. ministarstvo vanjskih poslova po Previšnjemu nalogu, da je Nj. c. i kr. Ap. Veličanstvo pisalo svome šurjaku princu Sikstu Bourbonu u proljeću 1917. jedno posve lično privatno pismo, u kojemu *ne* bijaše nikakva naloga princu, da povede posredovanje kod predsjednika francuske republike ili kod bilo koga, ni da vijesti, koje su bile priopćene njemu, dade dalje te da izaziva i prima izjave s protivne strane. To pismo ne sadržavaše o belgijskome pitanju uopće ništa a o Alzasu i Lotaringiji sadržavaše slijedeće: »Ja bih uložio sav svoj osobni utjecaj u prilog francuskih revindikacija glede Alzasa i Lotaringije, kad bi ovi zahtjevi bili opravdani, ali oni to nijesu.« Drugo carevo pismo, spomenuto u komunikeju francuske vlade od 9. travnja, u kojemu je Nj. c. i kr. Veličanstvo navodno izjavilo, da je ono »sporazumno sa svojim ministrom«, sada francuski komunike začudno više ne spominje.«

Tim je odgovor bio doduše dan, ali je dalje trebalo misliti, kako da se caru spase čast. Njegova je okolina izmislila ovaj način: bacit će se u javnost tvrdnja, da je carevo ručno pismo nekom indiskrecijom u Švi-

carskoj došlo u ruke neznanca, koji je po njegovu rukopisu i sadržaju izradio falsifikat, a taj je po agentima stigao u posjed francuske vlade. No Czernin nije pristao na takvo izmotavanje, kojim bi se stvar još više zaplela na štetu cara Karla i Austrije. A nije car htio pristati ni na to, da Czernin objavi »autetični« prepis njegova pisma, nego je tražio, da Czernin preuzme odgovornost za sve, da je naime on sam kao ministar redigirao pismo, da jamči za ispravnost teksta prema dobivenome prepisu, ali se Czernin tome odupro govoreći: »Princip ministarske odgovornosti ne znači, da vladar smije raditi, što hoće, i da je ministar dužan to naknadno braniti, nego je onome principu baš protivan cilj, da naime vladara sprečava u političkom radu bez prethodnoga znanja odgovornog ministra.« Napokon se sporazumješe, da će car Karlo »iz razloga zdravlja« privremeno prenijeti vršenje vladarskih poslova na jednoga nadvojvodu i o tome će slijedećega dana potanje odlučiti ministaska sjednica, ali se tome sada odupre carica Zita rekavši Czerninu: »Ne, car ne će odstupiti!« U to dođe dan 14. travnja, kad stiže posljednji udarac Clémenceaua iz Pariza preko agencije Havas:

»Ima okorjelih savjesti. Ne mogući naći sredstvo, kojim bi se obraz oprao, car Karlo upada u pentanje kao čovjek, koji je poremećena uma. On je sada upućen na to, da objeđuje svoga šurjaka zbog falsifikata, izradivši vlastitom rukom lažni prepis dokumenta. Original, koji je francuska vlada objavila, bijaše priopćen u nazočnosti generalnog sekretara u ministarstvu vanjskih poslova, Julesa Cambona, delegiranoga od francuskog ministra predsjednika, i Cambon je predao jednu kopiju pisma ministru predsjedniku s dopuštenjem princa Siksta. Princ je podržavao razgovore sa samim Ribotom, a ti bi bili bez smisla, kada tekst ne bi bio onaj, koji je sada publicirala francuska vlada. Zar nije bjelodano, da ne bi bilo moglo doći do razgovora i da predsjednik republike ne bi bio mogao drugi put primiti princa, kad bi ovaj bio po inicijativi Austro-Ugarske donosilac pisma, kojim se osporavaju naša prava. Pismo cara Karla, kakvo smo citirali, pokazao je princ Siksto sam državnim poglavarima. Uostalom mogu dva prijatelja prinčeva, a naročito onaj od njih koji ga je od princa primio, da ga prepiše, potvrditi autentičnost pisma.«

Sada se i u krunskom vijeću došlo na misao, da bi se Clémenceauove tvrdnje mogle uspješno pobiti jedino, kad bi se ustvrdilo i dokazalo, da je tekst pisma bio falsificiran na putu od Beča do Neuchâtela ili od Neuchâtela do Pariza. Već je carica bila sklona tome, da se mora izmisliti i objaviti stanoviti falsifikator, ali grof Czernin ipak otkloni ovakovo rješenje, zamoli za otpust i odmah odstupi ... Poslije Czerninova odstupa preuze vanjsko ministarstvo ministar predsjednik Seidler. On preuze na sebe također odgovornost za sve, pa i za ovaj spor, premda nije imao ni pojma o ovoj aferi ni prije ni poslije.

Pad ministra Czernina značio je poraz cara Karla. Ipak još nije bilo bjelodano dokazano, da li je falsifikat bio original u Parizu ili prepis u Beču, jer dakako ni car ni Clémenceau nisu mogli pokazati originala, koji je ostao u rukama princa Siksta. Ipak se Clémenceau s pravom pozivao na državnike kao svjedoke, u čijoj je nazočnosti princ Siksto dne 31. ožujka 1917. predao Poincaréu carsko pismo. Sada je još htio dobiti potvrdu

od samoga Siksta o ispravnosti tako važnog dokumenta. Kako je Siksto tada boravio na oporavku u Maroku i stanovao u Rabatu, Clémenceau ga brzojavno zamoli za objašnjenje, a Siksto mu brzojavom dne 13. travnja odgovori iz Rabata slijedeće:

»Generalni rezident saopćio mi je Vaš brzojav gd 11. travnja. Teškim srcem priznajem nuždu, koju naglašujete, premda mi je vrlo gorka žrtva, koju preuzimam na sebe za Francusku, budući da sam dao svoju časnu riječ i isto tako primio časnu riječ od francuske vlade, da se pismo cara Karla ni u kojem slučaju ne će objaviti svijetu. Jamačno ćete me razumjeti, u koju me situaciju lično dovodi ovo publiciranje. Stoga sam slobodan živo Vas zamoliti, da se više ne ulazi u potankosti ove misije, kojoj sam se ja bio posvetio, da po ličnoj dužnosti poslužim višemu interesu, kojim su ovi pregovori bili zadojeni ,i u potpunome pouzdanju u to upućujem Vam ovaj apel. Siksto Bourbon.«

Siksto je dakle ostavio pitanje ispravnosti i neispravnosti careva pisma neriješenim, naglasio svoju požrtvovnost prema Francuskoj i zamolio, da on lično ne bude povučen u taj konflikt. Tako se nadao pomoći svome šurjaku. Da ga je i koliko ga je jako ova afera ozlovoljila, jasno pokazuje pismo, što ga je istoga dana napisao i poslao svome prijatelju ministru Williamu Martinu u Parizu:

»Veoma poštovani gospodine ministre!

Nalazim se na oporavku u Maroku. Ovdje sam dobio brzojav Clémenceaua, koji žali, što mu je publiciranjem pisma cara Karla morao povući u to pitanje. Odgovaram mu s vrućom molbom, da to više ne čini, i razlažem mu neugodni položaj, u koji me je postavio tim publiciranjem. Časnom riječju bijah obvezan prema austrijskome caru, da ću nepovredivo čuvati tajnu o pismu. Jednako se obvezaše na čuvanje tajne formalnom šutnjom također predsjednik republike Poincaré, predsjednik vlade Ribot i gosp. Lloyd George. Gosp. Clémencetu je smatrao korisnim, da pismo objavi. Kako sam mu brzojavio, teškim srcem priznajem nuždu, koju on naglašuje, premda mi je ova žrtva, koju preuzimam na sebe za Francusku, vrlo gorka. Austrijski car, koji se u nadi što bržega završetka rata obratio na me posve tajno, došao je ovoga časa u naopako svijetlo pema Njemačkoj. On može pomisliti, ili da sam ja prekršio zadanu riječ, ili barem, da je u mene premalo samosvijesti, ili zamišlja lakoumnost, koja se u ovom slučaju ne bi mogla opravdati ... Smatram vrijednim, da Vi saznate, da ja nemam nikakove veze s publikacijom ovoga pisma. To traži od mene moja čast. S toga Vam razloga šaljem ovo pismo, koje će dokazati caru Karlu moje opravdanje. Molim Vas, da ovo pismo izvolite poslati po francuskom kuriru (u Beč), jer sam uvjeren da mi francuska vlada ne će uskratiti dopuštenje, da se opravdam i da spasem svoju čast. Unaprijed Vam zahvaljujem, gospodine ministre, i molim Vas, da izvolite vjerovati osjećajima moje žive i iskrene simpatije. Siksto Bourbon.«

Siksto je ostao neumoljiv, pa je izravno Poincaréu brzojavio ovo: »Gospodinu Raimondu Poincaréu, predsjedniku republike u Parizu. Primio sam telegram gosp. Clémenceaua, koji me moli odgovor o versiji grofa Czernina glede Alzasa i Lotaringije u carevu pismu. To pismo sam ja Vama

pokazao lično. Stoga mislim, da smijem apelirati na Vas. Ne uviđam, kako bi potvrda s moje strane mogla unijeti u raspravu novi moment, budući da sam se ja bi oograničio na to, da Vama predam dokumenat, koji je bio meni predan od treće osobe. Vi znate, gospodine predsjedniče, pod kojim sam Vam (od Vas prihvaćenim) uvjetom predao spomenuti tekst i koliko je bila založena moja čast, da se glas o njemu ne raširi prema danome obećanju. Živo apeliram na Vaše osjećaje i molim Vas, kako sam jučer brzojavio gosp. Clémenceau, da ne budem više upleten u tu stvar, i to molim s obzirom na misiju, koju sam se bio primio iz vruće ljubavi za Francusku, i kod koje je moja uloga bila jednostavno samo posrednička i ona je uopće već odavna završena. Siksto Bourbon.«

Poincaré je taj brzojav pokazao Clémenceauu, pa su slijedećega dana oba odgovorili brzojavima, koji glase:

»Pariz, dne 14. travnja. Duboko me diraju plemeniti osjećaji, koje ste mi izrazili. Nitko od nas ne će zaboraviti čistu lojalnost Vaših nakana prema Francuskoj. Francuska vlada smatra svojom dužnošću dokazati Vam to u ovoj općoj potištenosti naroda. Dementi, koji povređuje čast, prisilio me je, da objavim autentični tekst ručnoga pisma, koje ste Vi donijeli. Iz moga jučerašnjega brzojava doznali ste, kakav je odgovor slijedio na to. Molim Vas za oproštenje radi novoga iskušenja, koje Vas samo izdiže pred cijelim svijetom. Clémenceau.« A Poincaré: »Pariz, dne 14. travnja. Istina je, da ste me bili zamolili za šutnju o Vašem saopćenju, i ja sam o tome obavijestio šefove vlade i onda i sada. No Vi se s druge strane jamačno sjećate, da sam Vam kazao, da ja ne mogu zadržati za sama sebe ni spise ni obavijesti i da ću bezodvlačno o svemu izvijestiti ministra predsjednika i ministra vanjskih poslova. Vi bijaste prijazni uzeti na znanje taj uvjet i Vi ste nadalje vodili razgovore s gosp. Ribotom i s gosp. Lloydom Georgeom. Danas vlada slobodno raspolaže spisima, koji se nalaze na Quai d'Orsayu i čije su publiciranje izazvali dementiji iz Beča. Vi ćete sigurno prvi uvidjeti i potvrditi ,da tekst, koji je ovdje objavljen, odgovara onome, koji ste Vi donijeli. Vlada ne može sumnjati o tome, da ćete joj Vi o ovoj točki dati pozitivan odgovor. Predsjednik ministarstva izrazio Vam je svoje žaljenje, a ja se tome pridružujem. Znam, da ste Vi osobno radili samo u interesu Francuske i njezinih saveznika, i o tome smo uvjereni i ja i ministar predsjednik. Izvolite itd. Raymond Poincaré.«

Dne 15. travnja opet je Clémenceau brzojavio Sikstu: »Stvar je za francusku vladu doista zaključena. Ona nije sumnjala u Vašu dobru vjeru. Ipak ostaje na Vama ozbiljna objeda, koju je iznijela austrijska vlada, da ste dopustili podmetnuće pisma, kako bi se karakter pisma sasvim promijenio. Clémenceau.« Na to je Siksto istoga dana odgovorio, da ne može točno odgovoriti, jer je daleko od svojih vrela za orijentaciju sebe i drugih, pa će stoga odmah krenuti na put iz Afrike u Francusku.

Dne 17. travnja pozvan je Clémenceau pred istražnu komisiju komore o izvanjskoj politici i o poslovima rata. Tu je kazao sve, što je znao, a komisija je utvrdila: »Ispravna je vladina teza, da je car Karlo igrao dvostruku ulogu i da je princ Siksto Bourbon kao posrednik radio dobronamjerno.«

U Parizu sve iščekuje Siksta, jer se očekuju objašnjenja samo od njega, ali on ne će da primi nikoga, kad se dne 3. svibnja vratio u Pariz. I Poincaré i Clémenceau ga nekoliko puta pozivaju, da se izjavi o pravom i falsificiranome pismo cara Karla, ali uzalud. Siksto nije nikako htio kompromitirati svoju sestru i njezina muža. Bio je uvjeren, da bi ih to dovelo u životnu opasnost. On nije tu tajnu odao ni u svojoj knjizi (»L'offre de paix séparée de l'Autriche«, Pariz 1920.), pače ju je ponio sa sobom i u grob († dne 14. ožujka 1934.).

Car se Karlo u zdvojnosti hvatao svake slamke, da se kako tako opravda. Po njegovoj želji bečko je ministarstvo vanjskih poslova zaključilo ovaj spor slijedećom izjavom: »Posljednji izvodi gosp. Clémenceaua ne mijenjaju ništa na istini dosadašnjih izjava ovoga ministarstva. Princ Siksto Bourbon, čiji je značaj Nj. c. i kr. Ap. Veličanstvu dobro poznat, te isključuje svako krivotvorenje, nije bio obijeđen zbog krivotvorenja kao ni bilo koja druga naročita osoba, jer ministarstvo vanjskih poslova nije moglo ustanoviti, gdje je bilo podmetnuto krivotvoreno pismo. Ovim se stvar smatra svršenom.«

Poslije nekoliko dana pojavi se neki oficir, koji je u svoje vrijeme imao ponijeti carevo pismo princu iSkstu ,u ministarstvu vanjskih poslova u Beču, gdje je službeno pod prisegom izjavio u zapisnik, da mu je kovčeg, u kojemu se nalazilo pismo, za nekoliko sati u Švicarskoj izmakao s očiju (»aus den Augen verloren«). No u tom se kovčegu nije nikada nalazilo carevo pismo od 24. ožujka 1917., jer je ovo pismo bio car Karlo predao izravno princu Sikstu ... A baš se u sporu radilo samo o tome. Drugo carevo pismo, koje je dojsta nosio grof Erdödy princu Sikstu u Švicarsku, nije uopće bilo sporno, ono nije sada bilo ni objavljeno, a njegov sadržaj nije nitko stavljao u pitanje! Prema tome je službena prisega grofa Erdödyja bila kriva, a carevo pismo, koje je na zapisniku spominjano, bijaše i jest ispravno, autentično. Henry Allizé (»Revue des deux mondes«, Paris 1932., »La paix séparée avec l'Autriche. L'incident des lettres, avril 1918«) s pravom proglašuje taj zapisnik djetinjarijom.

U laži su kratke noge. Također u careve.

IVAN KOVAČEVIĆ:

PLAVA SJENA DRVETA NA ZIDU

Gole grane ko bodljike, uprte u nebo
čekaju nestrpljivo uzvišenje sunčeve žute toplote
i obaziru se prema gorama iza kojih će doći proljeće.
Tanko se stabljika uzdiže prema suncu misleći na cvijeće,
koje će donijeti jedne večeri lahori puni svježine i ljepote.

Zemlja će oko žila početi disati vlatima
sićušne trave i miris će svoj pred oplodnju zanosnije sasuti.
Plava sjena drveta na bijelom zidu kuće
drhće tanka i pognuta i čeka uskrsnuće
pupova da izbiju listovi zeleni i nabreknuti.

ANTUN DABINOVIĆ:

ULOGA PIEMONTA 1848—1849

I

Da je rat za oslobođenje neizbježiv, bilo je sada svakome jasno kao bijeli dan, pa ni austrijske vlasti nijesu trebale da im se to poruči. U Milanu kao da su svi stanovnici redom izgubili svijest. Sukobi s policijom bijahu na dnevnom redu, jer je svaki dan donosio nov način, kako da se iskali mržnja prema austrijskom režimu. Već na prvi dan nove godine 1848. priređen je u Milanu bojkot državnih trafika. Ljudi nijesu htjeli da puše, da time oštete finansije tuđinskog nametnika. Pokušaj policije, da spriječi teroriziranje pušača urodio je ponovnim demonstracijama, koje su, radi žestine redarstvenih organa, prouzročile prilično teško krvoproliće. Sličnih je izgreda bilo u Paviji i u Padovi, a uzročnici su ponajviše bili studenti. U Mlecima su čitave povorke išle gradskim ulicama i tražile složnim povicima zakonske i upravne reforme. Tu se policija veoma odlučno umiješala i zatvorila je Daniela Manina i Nikolu Tommasea, koji su svojim primjerom vodili protivuaustrijsku akciju.

Sicilija je međutim, nakon dugih nereda koji su započeli već u rujnu 1847. proklamacijom upravljenom kralju, koju bijaše sastavio universitetski profesor Settembrini, prešla u otvorenu revoluciju protiv bourbonskog režima. Cijela se Kalabrija pridruži buntovnicima i u Reggiu bje osnovana revolucionarna »giunta«. No, cijeli pokret nije imao izravnog posla s talijanskom revolucijom: Sicilijanci su se borili za svoje stare slobode protiv vlade, koja bijaše ove neovlašteno i samovoljno ukinula. U Palermu su otvoreno istaknuti zahtjevi sicilijanskih buntovnika: htjeli su da se uspostavi ustav iz god. 1812., već dva puta ukinut. Otpor protiv vojske, upućene s mjesta onamo, da ustanak uguši, pokaza se ovaj put vanredno žilav. Ništa manje no deset dana trajale su borbe po ulicama Palerma, dok nisu vojnici bili prisiljeni, da isprazne grad i da se povuku. Nije prošlo mnogo dana, a cijela je Sicilija već bila očišćena od bourbonskih trupa.

Vijest o tom neuspjehu kraljevske vojske proširi se sada munjevitom brzinom po cijeloj napuljskoj zemlji i prouzroči daljih nemira. Da zlu barem do neke mjere priskoči, odluči se kralj Ferdinand II. posve neočekivano, da prihvati u cjelini želje buntovnika: 29. siječnja 1848., dvije nedjelje dana otkako je pokret prešao u oštru fazu, proglasi kralj svečano, da će uvesti ustavno uređenje i postavi ministarstvo sastavljeno skroz od ljudi liberalne stranke. Ljudi nijesu doduše vjerovali u iskrenost kraljeve poruke, ali je ipak i samo kraljevo obećanje značilo znatan korak prema ostvarenju narodnih aspiracija. Liberalci odlučiše da izvrše pritisak i na ostale vladare, i tako se dogodi, da su pojedini talijanski vladari, sasvim protiv svoje volje, jedan za drugim morali pristati na uvođenje ustava. Karlo Alberto obeća to 8. veljače, a to isto učini, 17. veljače, veliki vojvoda toskanski Leopold II. Međutim je već bio izrađen ustav napuljski, i Ferdinand II. položi prisegu 10. veljače, a 5. ožujka je objelodanjen statut za Piemont. Na svršetku nije preostalo drugo ni papi, no da i on pristane, 14. ožujka, na novi ustav

pontifikalne države. U svim su ovim državama dotadašnje vlade bile prisiljene da dadu ostavku, što je dalo povoda u Piemontu, da na mjesto konservativnog konta Solara della Margherita dođe na vladu slobodoumniji markiz Asinari di San Marzano, čovjek od kojega se mnogo očekivalo u svim krugovima, sklonim revoluciji.

Dok su se odigravale te promjene koje su s osnova sunovratile dotadašnje stanje, dolazile su iz inozemstva druge poruke, koje su ljude ukrepljivale u uvjerenju, da predstoji opći prevrat po cijeloj Evropi: 24. veljače 1848. protjeran je s prijestolja francuski kralj Luj Filip i proglašena republika. Napetost se još pojača, kad su ljudi dočuli, da je revolucionarni pokret dopro čak do njemačkih gradova pa i do samoga Beča, i da je sam austrijski car morao pristati na to, da izda nov ustav. Ta je vijest, i ako ne sasvim neočekivana u krugovima revolucionaraca, prouzročila neizrecivu senzaciju. Ljudi su bili čvrsto uvjereni, da predstoji jedno novo doba u povijesti čovječanstva. I na austrijske vlasti kao da su vijesti o tim promjenama proizvele neki dojam: demonstranti u Mlecima oslobodiše iz zatvora Manina i Tommasea. Obojica stadoše na čelo oduševljenom puku, i gotovo bez ikakva jačeg otpora, dadoše se Austrijanci potisnuti iz Mletaka. U gradu je proglašena republika i ustanovljena privremena vlada. U arsenalu nađoše buntovnici i oružja i municije, a sami su neki vojnici spremno pristali uz njih. Taj je preokret izvršen do 23. ožujka 1848.

U isto je vrijeme, sasvim spontano, došlo do veoma teških nereda u Milanu. Preko 20.000 građana, pod vodstvom načelnika Casatija, krenu prema palači namjesništva i zatraži veoma odrešito, da im se obećaju i slobode i zamašne administrativne reforme. No po ulicama, koje su vodile u glavni trg, bijaše postavljena policija s pojačim odredima hrvatskih pukovnija. Demonstranti biše raspršeni, ali se odmah latiše oružja i stadoše dizati barikade. Gradom je zapovijedao maršal Radecki, čovjek već odmakao u godinama, ali neobično svježe energije. Na njegovu zapovijed krenuše vojnici protiv množine i uspješe u prvi mah da je nadvladaju. Ali se građani Milana ne prestrašiše, nego nastaviše borbu, koja je uz veliko ogorčenje trajala ništa manje od četiri dalja dana. Na svršetku, pošto je palo s jedne i s druge strane u svemu oko 1600 ljudi, što mrtvih što ranjenih, naredi Radecki vojnicima, da se povuku. Taj prvi uspjeh, izvojšten nakon ogorčene borbe, koja je još i danas u Milanu proslavljena spomenikom »alle cinque giornate« (petodnevne borbe), osokoli i druge gradove prostrane lombardske ravnice da stresu austrijski jaram. Pošto su Vicenza, Belluno i Udine istjerali Austrijance i podigli po milanskom primjeru, trobojnu zastavu, počeo se položaj maršala Radeckoga ukazivati gotovo bezizlaznim. S malom vojskom, bez nade da će kroz kraće vrijeme dobiti ikakva pojačanja, stajao je on usred lombardsko-venecijanske ravnice, opkoljen odsvuda naokolo buntovnicima. Sreća ga je služila toliko, što je mogao, da se osloni o takozvani tvrđavni četverokut: Verona—Mantova—Peschiera—Legnago. Milan bje zauzet 22. ožujka, dan kasnije je konjanik stigao u Turin, da pozove žurno piemontsku pomoć protiv Austrijanaca.

Karlo Alberto bijaše odviše toga obećao, a da bi mogao uzmaknuti. No sasvim tim nije se činio čvrsto odlučan, da prihvati pruženu mu priliku.

U liberalnom dnevniku »Il Risorgimento«, koji je baš počeo da izlazi pred nekoliko nedjelja, iziđe tom prilikom članak u kojemu se naviješta »da je kucnuo čas piemontske dinastije i taj časak zahtijeva objavu rata bez daljeg oklijevanja«. »U takvim trenucima, stajalo je dalje, zahtijeva najelementarnija razboritost, da se čovjek odvaži na smiona djela.« Smionost, to sada znači razbor, bile su riječi čovjeka, čije se ime do onoga dana nije bilo čulo u javnom životu Piemonta. Bio je to konte Camillo Cavour. Karlo Alberto nije oklijevao dugo. One iste večeri, kad je mnoštvo bilo sakupljeno pred turinskom kraljevskom palačom, dade kralj zapaliti dvije baklje na balkonu i zamahne prema narodu, držeći u ruci trobojnu vrpcu, koja mu bijaše donesena iz Lombardije. Sakupljeno je mnoštvo razumjelo, da je odluka bila gotova. Sutradan iziđe zaista proglas, u kojem se kralj obraća stanovnicima Lombardije i Venecije i obećaje im svoju pomoć. 25. ožujka otputova prvi odred piemontske vojske, 5000 vojnika, u pravcu prema Milanu. Glavni dio piemontske vojske, koja je u prvom početku brojila samo 25.000 vojnika, krene s kraljem na čelu 30. ožujka, pređe rijeku Ticino i prođe pored već oslobođenog Milana preko Lodija i Cremone prema tvrđavnom četverokutu. U ratu za oslobođenje služila se piemontska vojska trobojnicom, urešenom savojskim križem.

Odluka Karla Alberta začudi veoma talijanske vladaoce, koji su očekivali, da će se nacionalni rat za oslobođenje voditi u potpunom dogovoru jednih s drugima, ali se oni ipak u glavnom izjaviše potpuno solidarnim s piemontskim kraljem. Papa, koji je, po savjetu udruženja Circolo del Popolo, imao da sazove zbor svih talijanskih vladalaca za zajednički rat protiv Austrije, pozove velikog vojvodu toskanskog, da stupi u pregovore s kraljem Sardenje i kraljem obadviju Sicilija, ne bi li oni sazvali kongres svih talijanskih država, u kojemu bi se točno odredio položaj svake od njih u zajedničkom poduzeću. Činilo se da će se situacija zamrsiti u jednom času, kad se radilo o talijanskoj nezavisnosti. No, papin general Durande nije bio mišljenja, da mora sa svojom vojskom čekati, dok prestanu nesuglasice, koje su počele izbijati: on krene stoga sa svojom vojskom prema bojištu, da dade oružanu pomoć Piemontezima. U proglasu, koji je Durande upravio svojim vojnicima, stajalo je da je taj rat u suštini borba kulture protiv nekulture i s toga, sam po sebi, veoma kršćansko poduzeće. Pontifikalna vojska brojila je 14.000 vojnika i značila je sama po sebi veoma ugledan prinos slobodi talijanskog naroda. Toskana dade za nacionalni rat sa svoje strane 6000 vojnika, i to polovicu redovite vojske, a polovicu dobrovoljaca. Napuljski kralj Ferdinand II. nije sa svoje strane pokazivao odviše raspoloženja, da se podredi sardenjskom vladaru, ali je ipak smatrao da mora doprinijeti neku žrtvu zajedničkom interesu Italije, te je 7. travnja izrazio svoju pripravnost, da što prije pošalje svoju vojsku na sjeverno bojište. Pod zapovjedništvom generala Guglielma Pepea uputi se prema sjeveru odred od oko 14.000 vojnika, a napuljska je eskadra pod admiralom De Cosa ušla u jadranske vode. Uto bijaše piemontska vojska narasla do 60.000 vojnika, tako da je Karlo Alberto raspolagao s približno 100.000 vojnika. Prema njemu je stajao maršal Radecki s mnogo manjom vojskom od 50.000 boraca, oslonjenom doduše o tvrđavni četvero-

kut, ali moralno pod dojmom svih onih promjena, koje su se dešavale na teritoriju habsburške monarhije. Rat je stoga imao dosta dobre izglede za napadače.

U početku travnja počela su neprijateljstva. Karlo Alberto je sa svojom vojskom stajao u glavnom na zapadnoj strani rijeke Mincio, dok je austrijska vojska, oslonjena o tvrđave, nastojala da obrani tu liniju. Bitke, koje su se odigrale u prvoj polovini te ratne kampanje, išle su sa strane sardenjskog kralja zatim, da se probije kroz četverokut i da pruži ruku mletačkim ustašama. No akcija Karla Alberta nije imala one živahnosti, koju bi trebala. Piemontski je vladar propuštao redovito sve prilike, koje bi mu se pružile.

U prvim sukobima bili su Piemontezi sretne ruke. Austrijanci su potisnuti kod Goita (8. travnja), kod Monzambana (9. travnja) i zatim, 10. i 11. travnja, kod Valeggia. Vijesti o tim okršajima, kojima je probuđena nada naroda pripisivala značenje presudnih bitaka, kao da su opravdavale očekivanje, izraženo u proglasu Karla Alberta, da će Italija, bez ikakve tuđe pomoći, sama izvojštiti svoju slobodu *(L'Italia farà da sè)*. No, kad je sardenjski kralj imao da započne opsadu Peschiere, stadoše se pokazivati neočekivane poteškoće. Piemontska vojska bila je bez dvojbe najbolje uređena od svih talijanskih odreda, ali je i ona bila daleko od one tehničke spreme, koja je bila neophodno potrebita, da stane nasuprot hrabrom i, u pogledu naoružanosti, posve nadmoćnom protivniku. No, ako je piemontska vojska, odmah nakon prvih okršaja, pokazala toliko malaksalosti, što da se tek kaže o ostalim odredima, koji nijesu imali ni dalekog pojma o uvjetima redovitog ratovanja. I tako se dogodi, da je Radeckom već nakon nekoliko nedjelja uspjelo, da konačno obustavi piemontsko napredovanje. Peschiera je doduše ostala u čvrstom obruču piemontske opsade, ali je pokušaj piemontske vojske, da se probije prema Veroni, nakon početnog uspjeha kod Pastrenga (30. travnja), konačno osujećen u krvavoj bitki kod sv. Lucije (6. svibnja). Mjesec dana bijaše prošao od početka neprijateljstava, dovoljno vrijeme za pomoćnu vojsku generala Nugenta, da, zauzevši venecijanske gradove, priskoči u pomoć Radeckom. Pontifikalna vojska, koja je pokušala da zapriječi njegovo napredovanje, potučena je potpuno kod Vicenze (22. svibnja), tako da je Radecki koncem toga mjeseca mogao mirno da pređe u ofenzivu.

Početak protunavale nije bio povoljan za starog maršala: potukavši Toskance kod Curtatone i Montanare, morao je ustupiti pred neprijateljem kod Goita i prepustiti Peschieru sudbini (30 svibnja). I poslije konačnog poraza pontifikalaca kod Vicenze, koja je zauzeta 10. lipnja, morao je pretrpjeti udarac od pojačane piemontske vojske kod Covernola. Ali to bijaše posljednji odbljesak slave Karla Alberta. Osam dana poslije pobjede kod Governola, pretrpio je, 25. srpnja 1848., odlučni poraz kod Custozze. Kakva prilika bijaše onih dana izbjegla Piemontezima, pokazalo se tek kasnije: tik poslije pada tvrđave Peschiere bijaše došao u piemontski tabor austrijski izaslanik Hummelauer, da pregovara o miru s Piemontom, kojemu bi Austrija ustupila Lombardiju.

Sama, bez pomoći dobrovoljaca, koji se međutim već bijahu raspršili, izložena neprijateljstvima domaćeg stanovništva, koje nije trpjelo Piemon-

teze, povlačila se vojska Karla Alberta u sve naglijem tempu prema državnoj granici. Karlo Alberto je mogao da brzo pređe preko Poa i da tako svoju vojsku oslobodi sve težeg neprijateljskog pritiska, ali mu je teško bilo, da bez dalje bitke prepusti Milance njihovoj sudbini. Tik pred samim gradom obrne se piemontski vladar još jednom prema Austrijancima i upusti se s njima u bitku. No obrana je bila očajna. Dok je stanovništvo Milana grdilo Piemonteze i njihova kralja, razočarano tolikim obećanjima i tolikim lažnim nadama, morao je Karlo Alberto okrenuti svoju vojsku prema rijeci Ticinu te se povući u svoju državu. Primirje, sklopljeno po generalu Salascu, očuvalo je piemontsku vojsku od potpune katastrofe.

2

Dok je sardenjski kralj kroz četiri mjeseca dana, na čelu vojske koja je dnevno gubila sve više nade, padao iz jednog razočaranja u drugo, prepirale su se ostale talijanske vlade među sobom, kao da se i ne radi o oslobođenju Italije.

Najprvi, koji je morao otpasti iz kombinacije svih talijanskih vladara, bio je rimski papa. Nakon duga oklijevanja, koje nije prekinuto ni onda, kad je general Durande sam na svoju ruku krenuo u rat, odluči se Pio IX., 29. travnja 1848., da konačno odgovori na sve češća pitanja svojih ministaru. On objavi, u svoje moglasu od 1. svibnja, da on ne može stati na čelo talijanskoj republici i da ne može navjestiti rat Austriji, jer se to protivi njegovu položaju kao poglavara svih katolika, koji stoga ne može, bez posebna razloga, navijestiti rat jednoj katoličkoj državi, koja nije ništa skrivila u vjerskom pogledu. Papina izjava bila je dobro promišljena i nije zatvarala puta brojnim dobrovoljcima, koji su se, premda njegovi podanici, ipak priključili nacionalnom pokretu; no, sve to nije smetalo, da se po cijeloj Italiji ne osjeti jak pokret negodovanja. Da barem u neku ruku zadovolji brojne protivnike, povjeri papa sastavljanje nove vlade liberalcu Terenziju Mamianiju (4. svibnja), ali se taj nije mogao držati na vladi no samo do 30. srpnja, kad ga je zamijenio Pellegrino Rossi, pravi državnik, koji je spremno i energično znao voditi javne poslove, i koji se već zadnjih godina Napoleonove vladavine bijaše istakao svojim liberalnim osjećajima. Ali baš dolazak Rossijev na vladu kao da je još više ogorčio talijanske zanesenjake. 15. studenog 1848., kad je Pellegrino Rossi baš htio da uzlazi uza stepenica rimskog parlamenta ubiven je od jednog povjerenika Mazzinijeve stranke.

Napuljski ustav stupio je međutim na snagu, ali je dao povoda velikim svečanostima, beskonačnim govorima i gozbama, prilikom kojih je jedva dodirnut položaj u kojem se nalazila Italija. I kralj je svojim držanjem pridonio, da se misli, da mu je u biti do sabotiranja talijanskog rata. To prouzroči ogorčenost sve brojnijih nezadovoljnika, koji izazvaše, 15. svibnja, po napuljskim ulicama dosta teške nerede. Kralj nije bio naročito sklon parlamentarizmu, a nije ni gledao dobrim okom ratovanje, iz kojeg je samo sardenjski kralj imao da izvuče i slave i teritorijalnog dobitka. Ti su mu neredi s toga baš dobro došli, da obustavi parlamentarizam i da opozove svoju vojsku. Napoletanci, koji bijahu zauzeti borbom protiv Austrijanaca, odazvaše se veoma pripravno kraljevom pozivu, da se vrate

u domovinu. Samo nekoliko stotina rodoljuba, među njima Pepe, Poerio, Rossaroli i La Masa sa nekoliko stotina dobrovoljaca ustrajaše uz sardenjskog kralja do konca ratovanja. Vlada se dakako bila promijenila, a liberalnog ministra Tryu bijaše zamijenio konservativac Cariati.

Iza ovih promjena nije ni veliki vojvoda toskanski osjećao odvieš raspoloženja, da dalje ostane uz sardenjskog kralja, ali je ipak ostavio na ratnom polju onu malu četu od 3000 vojnika, koju je spočetka otpremio. I u Toskani su unutrašnja trvenja uhvatila maha poslije saziva novog parlamenta, koji je otvoren 26. lipnja 1848. U Livornu je naime opstojala jedna republikanska centrala, koja je nastojala, da ometa svakim načinom pravilno vršenje državnih poslova.

No, što je još mučnije bilo, to je držanje Talijanaca u pobunjenim pokrajinama, u Lombardiji i u Veneciji. U Milanu je neočekivani uspjeh petodnevne borbe s austrijskom vojskom neobično podigao samopouzdanje revolucionaraca. Između njih je brzo nestajalo prvašnje sloge. Dvije stranke, umjerenjaci, koji su naginjali političkim težnjama Giobertija i Balba, i demokrati, koji su pristajali odlučno uz republiku i nijesu htjeli da znaju za uplitanje sardenjskog kralja u lombardijske poslove, borile su se jedna protiv druge s takvom žestinom, kao da nije bilo neprijatelja u neposrednoj blici. Prvu je stranku, umjerenjake, predvodio Casati, koji je, poslije odlaska Austrijanaca, stajao na čelu privremenoj vladi, dok je druga stranka slušala tople govore Carla Cattanea, koji je, pod dojmom petodnevne pobjede, sokolio narod, da sam preduzme u svoje ruke vođenje nacionalne borbe.

Isprva je ipak omogućen, nakon veliikh prepiraka, jedan sporazum, po kojemu bi ljudi ostavljali rjeešnje pitanja pripadnosti Lombadije kasnijem vremenu, a međutim bi pomagali svim svojim silama ratnu akciju Karla Alberta. Kralj je odmah pristao na taj prijedlog, ali je to odgađanje konačnog rješenja sadržavalo u sebi klicu novih konflikata, jer su umjerenjaci sada nastojali, da u sve većoj mjeri prikažu zaposjedanje Lombardije sa strane piemonteških četa kao gotovu činjenicu, naglasujući pri tome nesebičnost i požrtvovnost sardenjskog kralja, dok su demokrati, sa svoje strane, gledali krivim okom na sve uspjehe Karla Alberta od straha, da će pod njegovom vladavinom tiranstvo samo promijeniti naslovnika, ali ne i svoju bit. Dok su umjerenjaci na svaki način nastojali, da pridonesu uspjehu piemontske vojske, vrebali su demokrati kivnim okom na sve neuspjehe u namjeri, da iskoriste prvi kraljev neuspjeh za oružani ustanak protiv Piemonta. Tako se dogodi, da je privremena vlada, u koju su demokrati bili prokriomčarili nekoliko svojih ljudi, odbila da usvoji opći poziv na vojsku, koji bi, sudeći po stanovništvu Lombardije, morao pribaviti Piemontezima pojačanje od barem 60.000 boraca, ostavljajući skoro bez pomoći 12.000 dobrovoljaca, koji su trpjeli najgoru oskudicu. Situacija se toliko bila pooštrila, da se počelo razlikovati između ratnih ciljeva sardenjskog kralja i ciljeva talijanskog naroda. Odvojnost prema Karlu Albertu došla je tom prilikom do takva stepena, te su ga javno okrivljivali, da on stoji na putu složnom radu cjelokupnog talijanskog naroda.

Stanje se dalje pooštrilo, kad je ratna situacija počela kretati na gore. Dok je naime konservativna struja nastojala, da proglasi aneksiju Lom-

bardije Piemontu i da time iznudi primjenu piemontskih zakona, vikali su demokrati, da je to prepad, i da su prevareni. Te su nesuglasice ustrajale i onda, kad je kralj Karlo Alberto, poslije poraza kod Custozze, pokušao da se još jednom ogleda s Austrijancima i da tim omogući mirno ispražnjenje Milana. Dok je piemontska vojska, pred gradskim vratima, još jednom nastojala da barem ustavi neprijatelja, trajali su dalje pregovori u palači Crespi, a ogorčeni mazzinijevci, predbacujući Karlu Albertu, da je izdao talijansku stvar, pucali su s ulice na njega.

Mnogo lakše je išao sporazum sa stanovništvom u malim vojvodinama srednje Italije, koje su živo osjećale sve materijalne smetnje, koje im je prouzrokovao podređeni položaj, u kojem su se nalazile. Zato su Piemontezi veoma usrdno primljeni u Modeni, u Parmi i u Reggiu, pošto su protjerani dotični vladari. I narodno glasanje, koje je izvršeno 7. svibnja u Piacenzi, a malo kasnije u Reggiu, Modeni i Parmi, ispalo je skoro jednoglasno za Piemont. Istu su pripravnost pokazivali manji lombardski i venetski gradovi kao Brescia, Bergamo, Cremona, Crema, odnosno Vicenza, Padova Treviso, Rovigo. I plebiscit, koji je izvršen, 8. lipnja, u Milanu, dao je pretežnu većinu glasova za sjedinjenje s Piemontom. Kad je ista operacija imala da bude preduzeta u Mlecima, gdje je postojala republikanska vlada, odustao je Manin od glasanja, da ne ometa zajednički rad za talijansku slobodu. Kraljevina Gornje Italije, kako je imala da se zove nova državna tvorevina, bila je dakle zasnovana na izričitom pristanku velike mase naroda. I daleki Palermo, usred opće vreve, nije htio ostati na strani, nego odredi svoje narodno glasanje, koje je ispalo potpuno nepovoljno po burbonsku dinastiju. Palermitanci zamoliše nato Karla Alberta, da im pošalje za vladara kojega princa savojske kuće, a mislili su na genovskog vojvodu, drugog sina Karla Alberta.

Svi su ti krajevi imali biti zastupani u centralnom parlamentu Gornje Italije koji je imao da se sastavi kao konstituanta. Cavour je živo zagovarao tu ideju, koja je nalazila velikih protivnosti kod konservativaca. Ali ratne nezgode prekinuše izvršenje ovih osnova. Na putu je stajala i unutrašnja borba između pojedinih parlamentarnih grupa, pri kojoj se isticahu Valerio i Brofferio, tako da je i sama piemontska vlada morala voditi tekuće poslove još neko vrijeme iza svoje ostavke.

3

Potpuni neuspjeh politike sardenjskog kralja u pitanju talijanskog ujedinjenja dade krila Mazzinijevu republikanstvu. Razočarani radi primirja od 9. kolovoza, kojim su izručeni Austrijancima i teritoriji srednjoitalskih vojvodina, koje se svečanim plebiscitom bijahu priključile Sardenji, odbiše rodoljubi svaku suradnju sa savojskom dinastijom, koja je, uz materijalni udarac, bila pretrpjela i neizbrisiv moralni poraz. Ako se Italija ne bude mogla osloboditi i ujediniti s pomoću kojeg od njezinih vladara, to bolje. Talijanski će narod sam poduzeti odbranu svojih interesa i urediti će svoju novu državu na republikanskoj osnovi. Vrijeme između 9. kolovoza 1848. i druge piemontske intervencije, koja je izvršena u proljeću godine 1849., ispunjena je takvim zamislima, i mora se odmah reći, da je otpor

republikanske Italije prema Austriji po kojem pogledu mnogo žilaviji i odlučniji od malokrvne strategike sardenjskog kralja.

U Mlecima je vijest o primirju u kojem se sardenjski kralj obavezao na ono što nije mogao, naime da će predati Mletke Austrijancima, izazvala pravo zgražanje. Republika, koje se Mlečani bijahu odrekli baš pred nekoliko dana, pređe opet mah, i narod uz burno klicanje pozove na prvo mjesto poštenog i karakternog Danijela Manina. Ta je odluka pala u času, kad je u Piemontu, odmah iza primirja, sastavljena nova vlada, ministarstvo Alfieri, koje je, pod uplivom Giobertijevih kritika, stala da posvećuje pažnju unutrašnjoj konsolidaciji poremećenih finansija i ponovnom uređenju potpuno demoralizirane vojske. Gioberti je bio mišljenja, da Piemont ne može ni promisliti na rat, ako ne zainteresira za talijansku stvar koju inozemnu državu, a ta bi mogla biti ili Francuska ili Engleska.

No pasivnost piemontske politike nije ni izdaleka iritirala ljude toliko, koliko sasvim nekonsekventna politika pape Pija IX., koji je, u isto vrijeme, podržavao veze i sa Sardenjom (misija monsignora Corboli-Bussija) i kod austrijskog cara (monsignor Morichini) u istom pitanju. Da je papa barem došao do kakve odluke, kad su Austrijanci zaposjeli Ferraru i Bolonju, ni pola štete. Ali ovako se činilo, kao da sami talijanski vladari rade namjerno oko sabotiranja talijanskog jedinstva. Gioberti, koji je od 17. listopada predsjedao parlamentu u Turinu, ubacio je misao talijanske konferencije. U Toskani bijaše Montanelli podigao sličan, ali radikalniji zahtjev, da se osnuje nacionalni natparlament. Organ demokrata Mordinija »*La Costituente*«, zagovarao je otvoreno tu pomisao. Opozicija protiv toga je opet izbila na površinu u Rimu, na veliki gnjev zanesenjaka: dovoljno je bilo osnovati jednu talijansku ligu, koja bi se ograničila na intelektualni sporazum i ne bi vodila brige o vojničkim poslovima. Taj projekt, koji se činio kao puka ironija prošlogodišnjim patriotskim izljevima kršćanskog prvosvećenika, bio je direktni povod ubojstvu Pellegrina Rossija. Rimski poslovi krenuše bržim tempom odlučno nizbrdo. U Rimu dođe do demonstracija, koje brzo zauzeše bučne razmjere: razdraženi je puk zatražio od pape, da postavi demokratsko ministarstvo. 17. studenog je Pio IX. zbilja povjerio sastav vlade demokratu Gallettiju i njegovom sumišljeniku Sterbiniju. Nova je vlada zauzela tako oštro stajalište i prema samom papi, da je Pio IX. smatrao uputnim, da se skloni iz Rima i da potraži utočište kod kralja Ferdinanda II. obiju Sicilija u Gaeti. U Gaeti je sastavljena privremena vlada pontifikalne države, pod predsjedništvom kardinala Castracanija. Tim je u suštini papa došao u otvoreni konflikt s vladom u Rimu, koja je naprosto uskratila ostavku, opirući se u tom o držanje samog rimskog parlamenta. Ponovni pozivi, upravljeni papi, da se vrati u svoju državu, ostadoše bez uspjeha. Nato rimska vlada stade postupati sve oštrije prema konservativcima i umjerenjacima. Jedna potpuno revolucionarna skupština pod predsjedništvom E. Corsinija stade u Gaetu slati ultimativne poruke. Kad su i te ostale bez uspjeha, otvoren je ulazak u rimsku vladu skrajnim elementima. Mazzinijevac Armellini uđe u ministarstvo 23. prosinca 1848. Iza njega se uvukoše u vladu, po zahtjevu odbora talijanskih udruženja, Toskanac Vannucci, Lombard Cernuschi, Sicilijanac La Masa, Genovljanin Mameli. U biti to nije više bilo ministarstvo pontifikalne vlade,

nego je imalo predstavljati pravu talijansku narodnu vladu. Za nju nije mogao biti mjerodavan rimski parlamenat, koji je, zaista, 29. prosinca, raspušten. Oglas izdan tom prilikom, pozivao je Rimljane, da pristupe žari za izbor konstituante. Izbori su izvršeni u potpunom redu 21. siječnja uz apstinenciju konservativaca i umjerenjaka. Među izabranima bijaše i sam Garibaldi. U novoj skupštini imala je republikanska stranka pretežnu većinu, što je i došlo do izraza prilikom prve sjednice, gdje je sa 131 glasom prema pet protivnih i pet koji su se ustegli od glasanja izglasano ukidanje papine svjetovne vlade. 9. veljače, u jedan sat u jutro, osvanuo je po cijelom Rimu i po cijeloj pontifikalnoj državi ovaj manifest: papinstvo je de facto i de iure zbačeno sa svoje svjetovne vlasti u rimskoj državi; rimski će pontifeks imati sva jamstva za nesmetano vršenje svoje duhovne vlasti; oblik vladavine rimske države bit će čista demokracija, koja će uzeti slavno ime rimske republike; rimska će republika imati s ostalom Italijom one odnose, koji proizlaze iz zajedničke narodne pripadnosti. Izvršni odbor, sastavljen od Armellinija, Uontecchija i Salicetija, imao je da vlada privremeno rimskom državom. Rimska je republika imala biti jezgra, oko koje se imala okupiti ujedinjena talijanska država.

Događaji u Rimu proizveli su neposredan dojam na susjednu Toskanu, likog vojvode Leopolda II., koji je pokazivao sve manje pripravnosti, da se zagrije za ideju talijanskog jedinstva. Konflikt između vladaoca i krajnjih elemenata bio je u tim prilikama neizbježiv. Već je 17. kolovoza bila zbačena umjerena vlada, kojoj je predsjedao Gino Capponi. Na površinu dođoše u novo ministarstvo demokrati Guerrazzi, advokat u Livornu, i Montanelli, profesor sveučilištša u Pizi. U Livornu nijesu ljudi još bili zadovoljni, nego energično zatražiše konstituantu.

Koliko on god raspoložen bio, da bude na ruku nacionalnim težnjama Toskanaca, nije se ipak Leopold II. osjećao pozvanim ,da bezuvjetno prihvati i potkrijepi svojim imenom demokratsku politiku, koja je u njegovim očima, nosila sve karakteristike zločinačke pustolovine. Još je on pristao na prijedlog toskanskog parlamenta, da se imenuje 37 poslanika za buduću rimsku konstituantu (21. siječnja 1849.), ali je to i bio njegov posljednji državnički čin. 30. siječnja se on već bijaše povukao od državnih poslova i živio je kao privatan čovek u iSeni, a prvih dana veljače vidimo ga već u Gaeti, koja tako postade utočištem prognanih talijanskih vladara. Vijest o odlasku ili bolje o bijegu toskanskog velikog vojvode dade povod demokratima, da sastave privremenu vladu, na čelu s Guerrazzijem, Montanellijem i Mazzonijem.

Vijest o promjenama u srednjoj Italiji nije mogla ostati nezapažena u Turinu. Tu su stajale, jedna protiv druge, zavađene do krajnje mjere tri, četiri političke stranke, tako da se činilo, da će prije ili poslije doći do opasne državne krize i čak do potpunog rasula. S jedne su strane stajali krajnji konservativci ili »podrepice«, koji su otvoreno osuđivali kao vratolomno i bezizgledno svako ratno poduzeće. Njima su stajali najbliže takozvani umjerenjaci ili municipalci, koji su doduše bili za ustavne reforme i za ratnu intervenciju, ali su sada energično zahtijevali, da Piemont ima voditi piemontsku politiku, pošto je naišao na toliku nezahvalnost u svom

nastojanju oko dobrobiti Italije. Upustiti se u dalje ratne operacije nije imalo nikakva izgleda na uspjeh, to više, što se i Austrija bila potpuno oporavila od svoje teške krize. Pa zašto da uopće ide u rat? Demokrati nijesu htjeli da znaju za sardenjskog kralja, a u Lombardiji stajalo je, osim stanovništva velikih gradova, cjelokupno seosko žiteljstvo u zatvorenim redovima na strani Austrijanaca. Njima su se veoma žestoko oprli liberalci i krajnji demokrati, takozvane »raspaljene glave«, na čelu kojih je stajao temperamentni Brofferio. Uz njih su se držali i lombardski emigranti, koji su vikali otvoreno pred cijelim svijetom, da Piemont mora u rat za talijansko oslobođenje; ako kralj ne pristaje na to, onda ćemo — prijetili su — zbaciti i njega i proglasiti u Turinu demokratsku republiku. Njihovo postupanje nijesu doduše odobravali liberalci, ali su ipak smatrali i oni, da se mora pristupiti velikom djelu talijanskog oslobođenja, koje se, uz odlučno držanje srednje Italije, činilo manje bezizgledno, nego što se bijaše mislilo s početka.

U takvim prilikama bijaše nemoguće novoj vladi, na čelu koje je sada stajao sam novogvelfovac Gioberti, da bilo kako održi red u uzburkanom turinskom parlamentu. Zato odluči vlada da ga s mjesta raspusti. U isto je vrijeme Gioberti nastojao na svaki način, da postigne barem platonsku pomoć Francuske ili Engleske, ali su obadvije vlade, uz najbolje iskaze učtive simpatije, pokazivale veoma malo raspoloženja, da se zauzmu za kraljevinu Sardenju. Izbori su međutim doveli do parlamenta, koji je još otporniji bio od prvašnjeg. Protiv Giobertija bili su upravo ogorčeni i revoltirani Cavour i d'Azeglio, a u parlamentu je Brofferio neštedimice napadao na njega. Kad je napokon i kralj pokazivao malo raspoloženja, da za Giobertija dođe kroz sito i kroz rešeto, dade ovaj svoju ostavku, 26. veljače 1849.

Da je Karlo Alberto napustio ovog ministra, bilo je posebnog razloga. Sa strane krajnje ljevice ponavljala se u sve jačem tonu optužba, da je kralj izdao talijansku stvar i da samo vreba za izgovorom, kako da se oslobodi svojih obećanja. Optužba je bila bez dvojbe bespredmetna. Ako su neprijatelji i protivnici mogli Karlu Albertu prigovoriti, da je lakouman, vjetrenjast, nedosljedan, da nije ništa znao da predvidi ni da pripravi, zlonamjernost mu nitko nije mogao spočitati. Prema ovoj nepravednosti bio je kralj odviše osjetljiv: on odluči da opet započne onaj rat, za koji se Piemont, zavađen unutrašnjim trvenjima, nije umio ni pripraviti.

Za rat je i bilo krajnje vrijeme, ako je kralj htio, da izbjegne dalji nastavak nemilosrdne kampanje, koju su vodili protiv njega republikanci. No moramo odmah dodati, da je za piemontsku politiku bio mjerodavan još jedan drugi razlog. Republikanci u Rimu i u Toskani pripravljali su svoju vojsku, i organizaciju je predvodio prokušan ratnik: Garibaldi. Ako je savojska dinastija prepustila republikancima, da vode rat i da eventualno izvojšte od ratom izmorene Austrije priznavanje talijanske republike srednje Italije, to je moglo da znači konačnu propast savojskih dinastičnih aspiracija. Zato je nova piemontska vlada veoma naglo i veoma odrešito stvorila odluku: 12. ožujka 1849. pođe pukovnik Cadorna u austrijski tabor i objavi maršalu Radeckom, da je Piemont odlučio otkazati primirje sklopljeno 9. kolovoza 1848.

JOSIP VRANA:

SLOM PARLAMENTARIZMA

Neke misli uz istoimeni članak N. Subotića

I

Nikako ne mogu da shvatim, što i katolici s nekom zloradošću konstatiraju slom parlamentarizma, tog čeda liberalizma i velike francuske revolucije. Kao da pri tom zaboravljaju, da je demokratski sistem vladanja neminovni postulat evanđelja i Kristove zapovijedi ljubavi prema bližnjemu. Osim toga svaki politički i društveni sistem, koliko je pozitivan, ima providencijalnu zadaću u historijskom razvoju čovječanstva. Takvu je zadaću ispunio i parlamentarizam, jer se ni u kojem slučaju ne može ustvrditi, da nije služio gospodarskom i duhovnom napretku pojedinih naroda i čovječanstva uopće. Najbolji dokaz tomu pruža nam činjenica, da su baš u vrijeme parlamentarnih režima katolici pojedinih država odlično učvrstili svoj politički položaj, da su katoličke političke stranke vršile, a još i danas vrše ogroman utjecaj na politički i kulturni razvoj dotičnih naroda. Protiv parlamentarizma ne smijemo da se bunimo naročito mi Hrvati, jer smo u posljednje vrijeme jedino s pomoću izbornih glasova »nepismene gomile« imali mogućnost da manifestiramo svoju političku svijest i snagu. Tražiti autoritativno rješenje hrvatskog pitanja znači ne poznavati ni najbližu političku povijest svojega naroda. U takvo rješenje pouzdavali su se preko pola stoljeća Ante Starčević i njegovi politički sljedbenici, ali ga nisu mogli dočekati. Narodnu individualnost, političku i kulturnu autonomiju, može nama Hrvatima u sadašnjim prilikama zagarantirati samo zdrav parlamentarni režim.

U današnje vrijeme, kad su gotovo u bescijenje pale sve kulturne i moralne vrednote, i mi katolici kao da nismo svijesni pravog značenja one rečenice Sv. pisma: »Svaka je vlast od Boga.« Ispravno tumačenje ove izreke samo je jedno, t. j. da je institucija vlasti kao takva od Boga, dok političku vlast in concreto treba da dogovorno organiziraju sami ljudi između sebe. Ne postoje ni pojedinci ni staleži od Boga za vlast predestinirani. Takvo shvaćanje nužno dovodi do rasizma i sličnih teorija, koje Crkva najoštrije osuđuje. Prema tome pojedinac može da preuzme vlast samo s odobrenjem naroda ili uz njegov naknadni pristanak. Svako drugo osvajanje vlasti ima za posljedicu politička nasilja, koja gaze čovječje dostojanstvo, a neizbježiva su i krvava obračunavanja, koja vode do nepoštivanja pete zapovijedi Božje: Ne ubij! Uopće, nemojmo zaboraviti, da je i političko ubojstvo moralno opravdano jedino kao nužno sredstvo samoobrane, i to kad su iscrpena sva druga sredstva. Zato se uvođenje novoga političkog i društvenog poretka s pomoću sile, koja nužno dovodi do pobuna i do političkih ubijstava, pa bio takav poredak i najidealniji, ne može ni u kojem slučaju dovesti u sklad s osnovnim principima kršćanske etike.

Parlamentarizam kao instrumenat demokracije ima tu prednost pred dotadašnjim sistemima, što za svaku vlast, zakonodavnu, upravnu, pa čak i za vladara traži prethodni izričiti pristanak naroda i što tu vlast stalno

kontrolira. U parlamentarnim državama čitava politička borba svedena je na čisto duhovno područje, isključeno je svako nasilje i krvavo obračunavanje između pristaša različnih kulturnih pokreta i političkih stranaka. Zdrav parlamentarni režim pretpostavlja dvoje: u prvo medu sposobne i karakterne političke vođe, koji su svijesni svoje odgovornosti pred Bogom i pred narodom, pa prema tome nastoje da za sebe predobiju narodne mase jedino s pomoću istine; u drugom redu pretpostavlja politički osviještene i moralno uzgojene mase, koje će samo takvim pojedincima izglasati svoje povjerenje. Do krize parlamentarizma dolazi zbog toga, što redovno zataji jedan od ovih dvaju faktora, ili čak obadva: mase daju svoje povjerenje demagozima, a ovi zloupotrebljavaju danu im vlast, stvaraju nazovi-parlamentarne režime, pa ako im ta maska nije potrebna, vladaju bez nje. Do krize i sloma parlamentarizma u pojedinim državama došlo je u prvom redu radi opće moralne destrukcije svih društvenih slojeva. Baš ta kriza trebala bi da nas nauči, da su *ljudi* jedina garancija za valjanost nekog političkog ili društvenog sistema. Prema tome promijeniti samo sistem ne znači ništa. Treba prije svega oživjeti vjeru u Boga i podići moral kod naroda.

II

Korporativizam u duhu Papine enciklike Quadragesimo anno zahtijeva sporazum i harmoniju između svih društvenih slojeva i staleža. Da se takva harmonija ne može uspostaviti bez dragovoljnog pristanka svih, ili bar većine zainteresiranih faktora, jasno je samo po sebi. Prema tome suvremeni fašizam i slični pokreti u očitoj su opreci s kršćanskim shvaćanjem korporativizma. Te je sisteme provela u život manjina, koja se u svojoj borbi s većinom nije žacala najbrutalnijih nasilja i ubijstava. Mnoga se od njih svojim cinizmom ne razlikuju ni u kojem pogledu od komunističkih. Ne smijemo zaboraviti, da je korporativizam u tim sistemima samo zamamljiva fasada — a da oni nipošto ne služe većini naroda, već svemoćnom liberalnom kapitalizmu, jasno je svakome, tko pozna metode njihove borbe i način ekspanzije. Kršćanski korporativizam može postojati samo na zdravoj demokratskoj osnovi. To znači, treba prije svega na demokratskim principima stvoriti jake staleške organizacije, koje onda mogu između sebe birati staleški parlamenat kao nosioca sveukupne zakonodavne i upravne vlasti. Samo na taj način može se stvoriti politički režim bolji od dosadašnjih, samo tako mogu se ukloniti nedostaci suvremenog parlamentarizma, t. j. da se pomnom selekcijom izbornika isključi demagogija i onemogući silnicima da se popnu na vlast.

Posve je na mjestu da se raspravlja o korporativizmu kao društvenom i političkom sistemu budućnosti. No pri tom i nehotice padamo u nedosljednost. Ako sadašnje mase i pojedinci nisu zreli za zdrav parlamentarni režim, kako će biti zreli za korporativizam, koji od njih u svakom pogledu traži mnogo više? Kako će na pr. široki narodni slojevi, ako nisu u stanju da se politički opredijele, biti sposobni da stvore i vode bilo kakvu stalešku organizaciju? Takvi i slični argumenti dovoljni su da dokažu apsurdnost zahtjeva, da se kod nas hic et nunc uvede bilo kakav korporativni sistem. Ako hoćemo da pripravimo tlo korporativizmu, ne možemo se zanositi fantastičnim planovima, već prije svega nastojmo da podignemo društveni i poli-

tički moral naroda, osnivajmo čvrste staleške organizacije i radimo oko toga, da se stranačka grupacija provede na staleškoj osnovi.

Neka mi se dopusti na kraju mala digresija. U žestini borbe s nasilničkim komunizmom kao da zaboravljamo, da je liberalni kapitalizam sa svojom bezdušnošću te iskorišćivanjem radništva isto takav neprijatelj kršćanskog društvenog poretka; to sam Papa, a i naš episkopat s pravom naglašuju. Upravo zato nikako ne shvaćam, kako pojedini katolički, pa čak i vjerski listovi mogu da uvrštavaju plaćene oglase nekih kapitalističkih poduzeća, koja svojim sistemom proizvodnje uništavaju zdravi obrtnički stalež, a da i ne govorim o bešćutnom iskorišćivanju njihovih radnika. Držim, da takva reklama nije samo trgovački posao, već je također stvar savjesti i morala, jer se takvim oglasima populariziraju dotična poduzeća, a katolička štampa oduzima sama sebi mogućnost borbe protiv njih. Smatram također, da je baš ovakva koncilijantnost prema liberalnom kapitalizmu najviše kriva, što se velik dio radništva otuđio od Crkve. Radništvo treba da konkretno, u svakom slučaju osjeti, da ga katolička štampa uzima u zaštitu i brani njegove interese!

MATE MEŠTROVIĆ:

CIO DAN U MOLITVI

Pustio si me da lutam poput oblaka.
Ko vjetar da trčim za tobom
uzalud.
Nigdje te, nigdje nisam našao
a tražio sam te cio dan.

Kad se je razlila noć,
stao sam na kraju puta
pa sam te zvao ... zvao ... zvao.
A nisi se ozvao.
Pustio si me da zovem utaman
ko more kad zove pred veče.

Onda sam, umoran i sam,
pao u travu
i plakao sam bez tebe.

VEČE SJEĆANJA

Ne će me više zvati more u sutone
kada muk pjeva na pogrebu dragog sunca
palme tuge u tišini.
Nikada više ne ću čuti srebreni glas
mojeg mora.

O, kako je to davno, davno bilo,
kad sam slušao sveti glas
mora u tišini.

A sada?
Sad me zasipava plavi suton
i beskrajni psalam boli plače u meni.

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

PUŠKIN

Kobna godina 1836.

Konačno car početkom 1836. ipak dopusti Puškinu da postane »novinar«: dobije ovlast za izdavanje tromjesečnika »*Savremenik*«.[3]) Dok je car očekivao od toga neki novi poluslužbeni organ, Puškin mu je stavljao za cilj da vodi borbu baš sa »Sjevernom Pčelom« i »Bibliotekom za čitanje«, časopisima poluslužbenima par excellence. Puškin je bio svijestan težine položaja i piše ženi povodom toga dopuštenja ovo: »*Duša mi se u pete spušta, kada se sjetim da sam novinar ... Dok sam bio još pristojan čovjek, dobivao sam policajne opomene. A što će sada biti? Mordvinov (šef »III odsjeka«, isto što sada GPU) će me gledati kao svog špijuna, kao što gleda T. Bulharina ... Vrag me je nosio da se rodim u Rusiji s dušom i s talentom ... Zbilja je šaljivo!*«

Paralelno s brigama oko »Savremenika« Puškin stvara neke manje ali značajnije stvari, radi opet na skupljanju građe za povijest Petra Prvoga, a osim toga »dosađuje« se u »svijetu«, gdje ga svi dobrovoljno špijuniraju. Sve te okolnosti, kao i sukobi s različitim kreaturama (jedva da nije došlo do dvoboja, da nisu prijatelji spriječili) — dovode pjesnika u stanje skoro »Verfolgungswahna«: njemu se čini, da je okružen samim neprijateljima, koji svi spletkare protiv njega. Od bivšeg živahnog Puškina nije ostalo ništa: to je sada čovjek povučen i sasma zatvoren u sebe.

U to tužno razdoblje, kada je talenat piščev dosegao svoj zenit, a prilike svoj nadir, Puškin stvara i ove dvije pjesme, koje odaju njegov žučni skepticizam i njegovu svijest o svojoj veličini:

»SVJETOVNA VLAST«[4]) (1836)

Kada se veliki i strašni svrši čin
I, mučen na Krstu, izdahnu Božji Sin,
Životonosnoga uz strane tog Drveta
Pregrešna Marija i Djeva s njom Presveta
Stajahu žene dvije
U ljutoj žalosti oronule već sve.

Al sad, kod podnožja prečasnog svetog Krsta
— Jel' to glavarov stan ili »načelstva« vrsta? —
Na mjestu žena, kojih pogled bješe nijem,
Vojnika stoje dva uz pušku i uz šljem ...

No, recite mi sad: ta straža čemu stvarna?
Raspelo možda je kô roba vam erarna?
I strah je, ne bi l' miš il lopov nanio kvar?
Il' misao: važnosti će dobit' carâ car?
Il' spasavate pokroviteljstvom grdim
Vladara, kog je trn ovjenčao vjencem tvrdim?
Tog Krista, koj' je dao i samu svoju put
Da bode koplje nju, da muči trn i prut?

---

[3]) Od ovog »*Savremenika*« kasnije su pozajmljivali naslov mnogi ruski časopisi, dakle ta bi riječ već sama po sebi imala da znači Pušknovu tradiciju. Da li je toga svijestan naš zagrebački »Savremenik« (pitam bez ikakve ironije)?

[4]) Već štampano u »Omladini« 1933. br. 3.

Il' uvredâ vas strah od niže, kmetske rase
Tom Mužu, kojeg smrt sav rod Adamov spase,
I da se ne smeta gospode »fini krug«
Zabranjeno je tamo puštat prosti puk?...

Kako vidimo, pjesnik nema u sebi već ni traga starog blasfemičnog raspoloženja. Doličnim jezikom govori o vilokim stvarima. Ako protestira čini to samo protiv nezgrapnog stava svjetovne vlasti prema Kristu. A u mladim godinama bilo je sve kod njega skroz drugačije.

Konačno navodimo i »Labuđi pjev« Puškinov, njegov znameniti:

»SPOMENIK«[5]) *(1836)*
Exegi monumentum...

Ja digoh spomenik, što nije rukom zidan;
Do njega ne će već zarasti staza skup:
Prkosno glavu svoju diže, više vidan
Neg' onaj, Aleksandrov, stup.

Sav mrijeti ne ću, ne! U zavjetnoj mi liri
Moj duh će živjet još i nadživjet moj će prah
I bit ću svima znan, dok mjesec zrake širi,
Poete zadnjeg dok je dah!

O meni glas će proć svim silnim poljem ruskim
I mene nazvat će svak rod i jezik svak:
Slavena gordi puk, i Finac...; s okom uskim
Tunguzac; stepski Kalmuk čak...

I trajno bit ću drag ja cijelom svome rodu
Jer stalno buditi tek dobra čuvstva znah,
Jer kroz svoj grozni vijek veličah ja slobodu
I samilost za pale zvah!

Božansku naredbu, o Muzo, vrši zdušno
Ne boj se uvreda; sve puštaj: vijenac, sud, —
Kleveta, hvala val — sve primaj ravnodušno
I šuti s onim, tko je lud!

I zaista, izrazitije i jasnije pjesnik nije mogao zacrtati svoje raspoloženje kobne 1836. godine, nekoliko mjeseci pred svoju naprasnu smrt.

Tragedija

Nikola I. rado je primao bivše francuske emigrante u rusku službu. Jedan od njih, barun Dantes, došao je 1834. g. u Petrograd, gdje bude primljen u »kavalergardsku« regimentu i posinjen od nizozemskog poklisara baruna Heckerena. Taj Dantès-Heckeren, lijep muškarac, postane ljubimac cara i opći udvarač petrogradskih mondenih dama. Njemu zapne za oči i Natalija Puškinova. Pri tome je stari Heckeren pomagao posinka, igrajući ulogu neke muške svodilje. 4. studenog 1836. dobije Puškin anonimno pismo — tobožnju diplomu, gdje se javlja da je izabran za »koadjutora Velikog Meštra Reda Rogonoja i historiografa toga Reda«. Takva ista pisma bila su upućena i mnogim Puškinovim znancima. Čuvši u »svijetu« da su slične »diplome« kružile pred par mjeseci u Beču u nekoj sličnoj

[5]) Prijevod je već štampan u »Luči« 1932., br. 6/7. Inače bila je slabo prevedena još 1876. g. po B. Brlekoviću (»Vijenac«, br. 3 1876.), preštampana u Izabr. Djelima Puškinovim izd. »Mat. Hrv.« 1899.

zgodi, Puškin shvati, da se tu radilo o kući Heckerenovoj, koja je, dakako, bila u vezi s diplomacijom čitave Evrope. Smjesta uputi poziv na dvoboj Dantèsu.

Žukovski i Heckeren sastanu se, u želji da zabašure stvar. Izmisliše ovo: Dantès voli ne Nataliju Puškinovu, nego njenu sestru Katarinu. Puškin primi objašnjenje i javi caru, da je krivac nesporazumku stari holandijski poklisar. Svatovi budu objavljeni i 10. siječnja 1837. uslijedilo je vjenčanje, te Katarina Gončarka postane gđa. Dantès-Heckeren. Ali »društvo« poče šaptati, da je taj brak samo pokriće »prijašnje veze« (sa ženom Puškinovom) te pjesnik prekine svaki odnos s kućom svog šurjaka. Ali žena mu se toga nije držala te je Puškin nakon par dana vidio nju, sestru i Dantèsa, kako šeću skupa ulicom...

Pjesnik je bio upravo bijesan. Sutradan doznao je da je Dantès molio Nataliju Puškinovu za rendez-vous, prijeteći, da će se ubiti. Pjesnik odmah uputi Heckerenu vrlo neljubazan list, tražeći da opomene svog posinka radi njegova vladanja. Dobio je odgovor, da ga Dantès zove na dvoboj. To se zbilo 26. siječnja. Puškin je dvoboj primio, ali teško je bilo sa »sekundantom«. Našao je konačno svoga bivšeg licejskog druga Danzasa, pa su se dogovorili, da će dvoboj biti 27. I. na Černoj Rječki, kraj Petrograda u 4½ sati popodne. Žurili su se, da prijatelji opet ne interveniraju.

Prvi je pucao Dantès. Puškin bude teško ranjen, ali ležeći, ipak opali na Dantèsa. Taj je bio lakše ozlijeđen. Agonija je trajala sve do 29. siječnja, kada je pjesnik konačno preminuo. 3. veljače bi po carevu nalogu njegovo tijelo odvezeno u Svetogorski manastir, u pratnji A. Turgeneva. U novinama izađe oglas o smrti »kamer-junkera Aleksandra Sergejevića Puškina« o čijem koncu obavješćuje udova.

*

Tako je bio prekinut život, a s njim i stvaralački rad najvećeg ruskog pjesnika...

Lermontov ispjeva povodom toga događaja svoju veličajnu odu »U smrt Puškina«, gdje zove Puškina »robom časti, kojega je svijet klevetao« te se prijeti »žednoj gomili ljudi, koji se kriju u sjeni prijestolja, dželata Slobode, Genija i Slave«. »*Doći će* i *Božji sud,* veli Lermontov, *za vas, ljubimce* razvrata«... Ta je pjesma stala Lermontova degradacije i progonstva. A konačno, *Puškin je ipak nastradao ne kao pjesnik i »borac za slobodu«, nego zato što je bio odviše vezan uz taj »svijet« i njegove konvencionalnosti. Svakako je Dantès, obični razvratnik i hohštapler, koji nije znao pravo ni ruski, izvršio nesvijesno crno djelo:* prekinuo je prvom ruskom geniju nit života u punom naponu njegove stvaralačke snage.

Značenje Puškinova djela

Kada držimo u rukama sabrana djela Puškinova — upravo nas frapira ona nevjerojatna »opsežnost« njegova genija. Od lirskih ljubavnih pjesmica, preko oda Slobodi, Domovini, Caru, preko epskih opisa fantastičnih i zbiljnih sukoba, preko bukoličkih i georgijskih motiva — u folklor, u čistu historiju, u publicistiku; od ruske bajoslovne prošlosti — do grčkog ustanka, od salonskog Evgenija Onegina — do »Škrtog viteza« i »Don

Juana«, do Pugačeva, do svoje dadilje . . . Sva vremena — od Kleopatre u »Egipatskim noćima« — do Ipsilantija, Karađorđa, pa Napoleona i Nikole I.; svi narodi: od Cigana i Kalmuka do Španjolaca i Rimljana — sve nadahnjuje pjesnika. Po biti svojoj Rus, koji nije prešao granica Nikolajeve Rusije — on se ipak utjelovljuje u junacima svih naroda i doba. U njegovim sabranim bilješkama i nacrtima nalazimo čak i osvrte na američke probleme toga doba. Čitavo brdo knjiga nalazi se (u zametku) u njegovim nezavršenim bilješkama, programima, konceptima, i to knjiga filoloških, historijskih, kulturno-prosvjetnih . . . a da i ne govorimo o njegovim nesuđenim djelima književnim, u stihu i u prozi, koja bi se sigurno pojavila, da nije bilo onoga tragičnog prekida. Ono što zna o Puškinu srednjoškolac u Rusiji i prosječni ne-Rus — to je tek stoti dio pjesnikova rada. K tome još i stara izdanja donose djela i pjesnička i prozna i beletristička i (tako rekavši) naučna — osakaćena haračenjem cenzure. Samo u potpunim poslijeratnim izdanjima vidimo ono, što je Puškin upravo mislio i pisao, dok je u »Djelima« obično sve izlazilo u limuadno-razvodnjenom obliku. A nije sama cenzura bila tome kriva: mnogi rukopisi pjesnikovi ostajali su nepročitani, mnoge varijante nerazjašnjene. Ustanoviti tekstove, dovesti u sklad djela s dobom postanka i prilikama, u kojim su pisana — to je kolosalan posao. Čitavo jato pjesnika i učenjaka posvetilo je sebe tom poslu. To je škola t. zv. »Puškinista«. Među njima se ističu učeni *Lerner*, koji je mnogo radio na životopisu piščevu, *Ščegolev*, sakupljač građe, *Vengerov*, koji se je bavio i drugim piscima Rusije, Valerij *Brjusov* i sam genijalan pjesnik, koji je študirao specijalno Puškinov jezik i ritam, *V. Hodsević*, oduševljeni puškinist naših dana i mnogi, mnogi drugi, ljudi iz svih tabora i svih smjerova književnih i društvenih. Studij Puškinov, to je sada gotovo jedina točka, koja veže Sovjetske intelektualce s intelektualcima emigracije: tu se ne opažaju gotovo ni razlike. Pijetet je svuda jednak. Radovi leningradskih puškinista se međusobno upotpunjavaju isto studijama emigranta Hodaševića itd.

Ukratko rečeno, Rusi imaju svoj kult Puškina, te se njegovo proročanstvo u »Spomeniku« točno obistinilo.

Puškinova »renesansa« počela je osamdesetih godina. U godinama četrdesetim, pedesetim i šezdesetim kult Puškina nije bilo prihvatilo ondašnje društvo i kritika (Pisarev). Njega su smatrali blaziranim aristokratom, carevim ulizicom, pjesnikom beznačajnih tipova, koji nije crpao svoju snagu od idealnog »naroda-bogonosca«. S druge strane slavenofilski mesijanisti (premda sam Dostojevski veliča Puškina na njegovoj proslavi, ali Dostojevski, premda je bio mesijanist, i sam je genij) i drugi tendenciozni mislioci vidjeli su u Puškinu suviše »evropskog čovjeka«, koji je »sav Petrov« — a Petrova je reforma za njih bila bauk.

Dakle, ovaj je demokratsko-socijalistički smjer, u svojem prvom, djetinjskom obliku negirao Puškina. To je prešlo i preko granice. Dosta je da čitamo Šrepelov životopis u izdanju izabranih djela pjesnikovih (M. H. 1899.), pa već možemo opaziti, da pisac kao da pokušava *»opravdavati«* Puškina od optužaba o njegovu aristokratizmu, o njegovoj nedosljednosti u borbi za slobodu — vis-à-vis recimo Byronu, i slične, za nas danas prosto

nepodnošljive, premda svakako blagohotne pasuse. To je pravi odjek ruskih studija prethodne epohe, pa stoga kriviti za to Šrepela ne bi išlo »na pravu adresu«.

*

Da budemo ipak sasma na čistu s time, što je Puškin, malo ćemo ga raščiniti.

Najprije, s čisto-ruskog stajališta. Tu imamo dvije strane.

Prva — književna. Puškin je stvorio, upravo *stvorio,* — jer su Žukovski i drugi samo preteče — ruski živi književni jezik, u stihu i u prozi. Puškin je započeo sve vrste književnog stvaralaštva: pravu dramu (Boris), pravi roman (Kapetanova kći, Onjegin — u stihu), pravi sonet, pravu odu, pravu pripovijest (Pikova dama), pravi esej (njegove bilješke o književnim pojavama), pravi ep (Poltava), pravi putopis (Put u Erzerum) itd. O tome nema smisla duljiti, jer je u ruskoj znanosti to postalo aksiom.

Druga je strana — društvena. Nasuprot tendencioznoj i jednostranoj, teškoj po svojoj misaonoj strukturi, borbi zapadnjaka i slavenofila, vladinovaca i revolucionara, Puškin zauzima vanstranačko, uzvišeno nad svim polaznim, *nacionalno i čovječansko stajalište.*

On nije reakcionar, niti revolucionarac, niti pristaša starine, ni novator, ni slavenofil, ni zapadnjak. On je *organičan.* On je *utjelovljenje prirodnog tijeka* stvari, koje, implicite, obuhvaća i slobodu i tradiciju i napredak i oprez. Nasuprot onim glomaznim (asiro-babilonskim) koncepcijama koje vidimo kod desničara ili nasuprot utopizmu ljevičara — on stoji uvijek *na tlu* i pod *vedrim nebom.* Sva njegova djela takva su, od male pjesme do historijske studije . . . Koje je to tlo? I preveć »evropsko«, rekao bih, Aristotelovo (možda i Kantovo) : *logika.* Puškin je nepristupačan iracionalnosti, nebuloznim sanjarijama i besplodnom, bilo pesimističkom, bilo kakvom, ili nestvarnom — filozofiranju. On u tom pogledu čini *izuzetak* u ruskoj književnosti. Čini mi se, da su te osobine Puškinove lebdjele pred očima i Merežkovskom, kad je pisao svoj lijepi esej o Puškinu u zbirci »Vječni Suputnici«. Merežkovski, na svoj dakako način, koji put dosta maglovit i uvijek malo odviše retorički-superlativan, iznosi razloge, radi kojih smatra baš Puškina prvim među ruskim piscima. Ti razlozi podudaraju se u biti s našim, premda se razlikuju terminologijom. Nažalost u ovaj čas nemam tog djelca pri ruci, inače ne bi škodilo da navedem nekoliko citata.

Jednom riječi, Puškin je i najruskiji (jer je sveobuhvatan) i najevropskiji od ruskih pisaca. Zato i vele, da je iz njegovih djela izrasla sva kasnija ruska literatura. Tako, muzikalnost stiha nastavljaju modernisti (Brjusov, Biely, Ivanov) Gumilev i drugi; finu prozu nasljeđuje Gogolj, Turgenev i t. d.; a i u vrstama: iz »Gospođice Seljanke«, iz »Prodavača lijesova«, iz »Pikove Dame« — sva Dostojevština; iz Onjeginove Tatjane — sav Turgenev. To se može produžiti u beskonačnost, s različnim varijantama često neočekivanim. Rekao bih da su historici Solovjev, Platonov, Ključevski potekli više iz Puškinovih »materijala za historiju Petra Velikog« nego iz Karamzinovih djela. Rusija je potpunovma svijesna tih zasluga Puškinovih i zato se sada i »tamo« i u emigraciji takme, gdje i kako će se više proslaviti stota godišnjica smrti najvećeg književnog Rusa.

Ako je tako s »ruskim«, u čemu je značenje Puškinovo s *općeljudskog stajališta?*

Najprije da se ograničimo: cilj ovog članka nije, da poput nekih naših veličina, traži »filozofiju« u »Ciganima« ili u »Bakrenom Jahaču«. Uostalom, filozofiju u smislu završetka zgrade iskustva *još* nije bio obuhvatio Puškinov genij. To bi eventualno bio *zadnji stadij* njegova rada, ako bi pjesnik poživio još dvadesetak godina. Ta ni Tolstoj u istim godinama, kad je Puškin umro, nije bio još »filozof«, pa ni Goethe, ako se usudim o tom govoriti...

Ipak možemo naglasiti, da je Leitmotiv Puškinova gledanja na svijet: 1. Primum vivere, deinde philosophari (ne shvatajući to samo hedonistički i epikurejski, jer to je samo mladenački lik pjesnikov, nego u tom smislu, da pojave života i njihova analiza moraju prethoditi umovanju o njima, što je, dakako, ispravno), i 2. život je dat. Treba živjeti: to je cilj života. Ovaj osjećaj prirodnog dominira kod Puškina. U tom smislu, ako hoćete, možemo shvatiti i ovu izreku iz »Spomenika«: »Naredbu Božju, Muzo, vrši zdušno«. Čovjek mora da vrši ono što mu je dano. A dan mu je smjer prema boljem. To je Božje. Sve mračno, zlobno, crno — nije ni prirodno, ni Božje. Taj *optimizam* općeg svjetovnog nazora ne kosi se s kešćanstvom, premda ide nešto drugim tračnicama. Taj opći optimizam čini Puškina uvijek *vedrim*, premda kod njega ima i pesimizma prema prolaznim situacijama. Zato pjesnik Kuzmin i pjeva o njegovoj »neumrloj živosti« koja se osjeća i na posmrtnoj gozbi kao ugođaj imendana. Ona *vedrina* čini Puškina privlačljivim za sve ljude, bez obzira na rasu. U vezi s tim stoji bezuvjetno još jedna osobina Puškinova — pomanjkanje »*pruderie*«, na koju se i teoretski obara, kao na najbljutaviju za njega stvar (u jednoj bilješci). Ta osobina, krivo shvaćena, dakako da nije mogla da privuče k njemu simpatije, recimo Iliraca, koji su svi, u glavnom, izišli iz poučno-didaktičke škole. Za nas je to svojstvo jednako dokazu iskrenosti piščeve i pomanjkanja hipokrizije kod njega.

Druga je osobina *Puškinova sposobnost da uđe u događaje i doživljaje* bez prethodnog »ugađanja« svoga umnog instrumenta na neki unaprijed zadani ton. Vulgarno rečeno: njegova *netendencioznost* i čak *antitendencioznost*. (Ništa ne smeta, što koji put piše po »zadanoj temi« — to se vidi odmah). U našim danima ta osobina odskače jasno, jer mi doživljujemo strahovitu krizu iskrenosti: sva literatura naših dana može biti svrstana u nekoliko smjerova, koji se razlikuju po tome, otkuda i tko ih finansira. Oni, koji nisu direktno finansirani, dolaze pod indirektnu (često puta naivnu) sugestiju. Čak ni marksisti se ne usuđuju govoriti o Puškinovoj tendencioznosti, konstatirajući samo, da je on, dakako, dijete svoga vijeka i svoga staleža, što ni mi nismo prešutjeli. Ali se on stalno napreže da se riješi te zavisnosti — recimo, apstraktnim »Ciganima«, u »prizorima iz viteških vremena«, u pokušajima da se bavi prevođenjem južno-slavenskih narodnih pjesama,[6]) u skaskama.

[6]) A propos: Puškin, kako se čini, nije znao za ime »Hrvat«, barem nigdje ne nalazimo toga imena. Na jednom mjestu, u predgovoru »pjesama zapadnih Slavena« čitamo u Meriméovu naslovu »la Croatie«; i to je sve. O jeziku ima neki pojam, ali razlikuje srpski i *ilirski*. Uopće, ondašnje je stanje slavistike bilo jadno te ne možemo ni Puškinu zamjeriti.

Treća je osobina Puškinovo »otvoreno lice«: iskrenost sa sobom i s vanjskim svijetom. Nigdje poze. Ono što se strancu ili modernom Rusu čini prozom, to je organska navika pjesnikova (koji k tome sam zna, da je to samo navika a ne bitnost!). Takav je njegov nazovi-snobizam, koji toliko odbija hrvatske prevodioce Puškinove. Pri tom smatram nužnim, da apsolutno poreknem tako zvani Puškinov »Bajronizam«. Ono što se misli pod tim jest *vremenska* podudarnost »Child Harolda« i »Evgenija Onegina«, po koja jača impresija engleskog genija na ruskog pjesnika i ništa više. Byron je mnogo veći poseur, njegov »spleen« se osniva na iživljenosti, dok su Puškinov skepticizam izazvale vanjske zapreke. Inače, konkretno: što ima »bajronskog« u »Kapetanovoj kćerci« ili u »Arapu Petra Velikoga«? Ili, ako hoćemo stihove — u »Bakrenom Jahaču«, »Kućici u Kolomni« i sl.? Gdje je ova čisto kršćanska, podvlačim to, samilost prema ljudima u engleskog genijalnog snoba? A epski »Boris Godunov«, koji nije ni Byronov, ni Šekspirov — nego naročito i par excellence Puškinov!

Na koncu konca treba podvući i ovo: možda je dogmatski religijski smisao i nedostajao pjesniku (njegove se blasfemije ipak ne mogu preozbiljno uzeti), ali nejgov liberalizam je čisto-formalne prirode, te apsolutno ne prodire u njegovo biće, u njegovu dušu, koja uza sve čudne osobine ostaje »naturaliter christiana«. — Dokazivati nešto više bilo bi neiskreno s moje strane, a naročito s obzirom na do srži iskrenog Puškina.

I još jedan dodatak, važan i s općeg i s ruskog gledišta, a naročito interesantan *slavenskim* čitateljima. Puškin postavlja slavenski problem ovako: ili će se slavenski potoci sliti u ruskom moru, ili će se ono osušiti (iz pjesme »Klevetnicima Rusije«). U tome se, dakako, znatno prevario. Mogu »ona« i »oni« živjeti paralelno. Takva jednostavnost u vezi je s pomanjkanjem podataka o Slavenima (pjesnik zove »zapadnima« upravo južne Slavene) i s izvjesnom prepotencijom, svojstvenom pripadnicima velikih naroda. No za nas je još važnije to, da *mesijanistička škola* (bilo slavenofilska, bilo rusko-marksistička) ne će nikada naći u Puškinu potporu svojim shvatanjima. Puškin gleda Rusiju *realno*: ona je još nekulturna (veli »neumivena«) te, dakako, još ne može vršiti ni kakvu misiju, dok ne prođe kroz stadij »*prosvečene slobode*«. Priznajmo, da je i u tom smislu Puškin imao pravo, a ima ga još i sada.

*

Svršavam ovaj pokus s tom mišlju, jer inače je Puškin toliko sveobuhvatan, da bi, ako se na vrijeme ne zaustaviš, mogao o nejgovu djelu i geniju napisati goleme sveske. A sveobuhvatnost nije cilj ovog članka.

HRVOJE BOR:

RAZGOVOR GENIJA I ČOVJEKA

Čovjek: Nikad nisam čuo jedan glas kao jutros onu pticu što se javila... Čudna melodija, domaća, daleka...

Genij: Reci mi gdje si sinoć bio, za vrijeme guste kiše, kad su sve gradske svjetiljke mrtve u plavom, a svemir tako malen kao krug aureole.

Čovjek: Bio sam na kiši, bio sam u bašti, nisam bio ja...

Genij: Ti si bio. Dakle ti! I čudiš se ptici. Svijet se mijenja u ljubavi. Živi u ljubavi, živi, vidjet ćeš koliki je svijet. Ali mržnja izgriza tvoje srce i sve postaje usko.

Čovjek: Ja sam obični čovjek.

Genij: Ja te poznajem, čovječe! Znam šta je noć tvoja i dan tvoj. Prezirem misli tvoje kad se budiš. Sve je kao na dnu potoka tek na izvoru. Kriviš sebe ako zaškripi jedna daska... Sigurno duh koji te sjeća na život savjesti.

Čovjek: To je samo u noći. Postoji jedna snaga u čežnji, a druga u strasti. I čežnja i strast jesu trpljenje i među njima stojim kao usred jake vode. Strast... sve je... mislim alkohol.

Genij: Čim se probudiš misliš, kako bi upoznao strast.

Čovjek: Strast je moja molitva. Je li strast neko biće?

Genij: Strast je, dakle, vrtlog. Ona je zato da prevari. Jer to je spoznaja. Ti si suviše žudno stvorenje.

Čovjek: Ja?

Genij: Predstavljaš kao da se strast može iglama vaditi i proučavati pod staklima. Ali oni koji se predaju strastima nikad ne će znati šta je strast. Jer svaki pijanica šuti o pijanstvu, svaki don Juan taji svoju sudbinu.

Čovjek: Ja sam jedan od onih koji moraju poginuti...

Genij: Na koncu, to si mislio. Zato su oblaci tmurni i odasvuda čuješ samo jeku, a glasa nema.

Čovjek: Kao da sam narkotiziran... Zaista mnoge krpe na meni vise. Zar ne? Ja volim boje. Boje su strast. Ako život nema boje šta će život? Da li ljubav ima boju? Je li ona kao jutarnje sunce, kao žarko cvijeće, kao dan koji je stvorio Bog, kao san iz kojeg ne bismo izašli?

Genij: Opet previše govoriš. Više voliš da bulazniš... Da ti znaš šta je ljubav ti bi umro. Prva, stvaralačka. A ona što sliči snu, ti je sam uspoređuješ s ništavilom. Kajaćeš se. Bog je mnogo više prisutan nego poljubac. On je... mi se šetamo s Njim. On je s nama, za ovim hrastom, na kraju grada. Čovječe, čovječe, još čovjek nije imao pojma o Njemu.

Čovjek: Više puta mislim na Njega. Osjećam Njegovo svijetlo. Ono je drukčije od svjetskoga; malo sam našao prijatelja koji poznaju Boga. Znam od prvog trenutka da je On zauzeo sve. Da je tu i gore na visini, na ulici pa da On čuje rano ujutro novinare... pekare... i ševe nad mladim pšenicama, izvan grada. Sve se zbiva u strasti i to On vidi, to je sila.

Genij: Ondje prestaje um genija gdje počinje mistika. Ali ti ipak voliš stvorenja, voliš sigurno. Mnogo misliš o njima. Jesi li ozebao sinoć u vlažnoj obući? Što je bilo?

Čovjek: Onda i to znaš. Je li u tom tvoja genijalnost da otkrivaš na čovjeku tragove bijede?

Genij: Ne znam da li je za takove tipove kao što si ti važnije biti nizak ili čist! Zato što si ti, na primjer, kup slabosti i pokatkad uzor jaka čovjeka. Za tvoju budućnost važno je da sve pretrpiš... da i svoje strasti uzmeš kao skitalica svoju prtljagu, da budeš tako sličan svakom, osobito onima što se zovu najgori.

Čovjek: Jesam, jesam, gospodine, zbir nesređenih čekanja. Nevidljivi ne prestaje da stvara novo i bolje. On mi je znak. Sretnem Ga nekad i tada se sjetim da sam Ga zaboravio.

Genij: Čovječe, bit ćeš uza sve to, sretniji od mene koji hladno motrim. Onamo gdje ti svojom drskošću dopireš, ja ne mogu. Ti trgaš plot, preskačeš živice, bereš cvijeće po svim baštama, kadgod uskočiš i kod samog Boga... Nitko te ne smije istjerati kad vidi kako se smiješ...

Čovjek: Moja je srčanost u tome što se nadam. Borim se proti sablasti. Oh, da! O, ne ću propasti, ja, ja ludi, koji volim cjelove, ja ludi, jer pijanice i luđaci prelaze najtananije mostove...

Genij: (Sa zavišću navukao šešir nad oči) Što će s tobom biti? Opet si pijan!

ANTE PARČINA:

TIŠINA

Zamrla je pjesma podnevnih kukaca,
Zašutjele breze sa svojih visina.
Samo voda morska tiho se talasa,
Zrcali se bistro — vidi se dubina.

I dok tako dugo, tišina se glasi,
Iznad vode morske galebovi kruže,
Čujem kako tiho umiru talasi,
Kako voda slana o grebene struže...

P R E G L E D

ŽIVA POVIJEST

»RUSIJA U KONCLOGORU«

Djelo Ivana Solonjevića[1]) ima svoje pozitivne kao i negativne strane. Treba imati na umu, da je pisac, po njegovim vlastitim riječima, publicist. Prema tome i čitava knjiga nije i nema pretenzija da bude neko produbljivanje teme, nego se zadovoljava samo s prikazivanjem zbilje. Kod tog se posla pisac drži prin- *Rusiji de facto znači prikazivati cijelu Rusiju,* jer se život »na slobodi« malo čim razlikuje od života u logorima (možda samo većim brojem konvencionalnosti, pripremljenih »za Evropu«). Štaviše, u logorima sve osobine državne sovjetske psihe, pa i samog — pisanog i nepisanog — ustava zemlje istupaju ispupčenije, jer su provedene bez krinke, lišene one koprene paradiranja, koju vidimo u gradovima SSSR (opet »za opsjeniti prostotu« stranaca). Prema tome djelo »Rusija u Konclogoru« znači, upravo, »Rusija sada«, barem po nakani piščevoj.

Sadržaj je, ukratko, ovaj: Braća Solonjevići, Ivan i Boris, s Ivanovim sinom Jurjem nakanili su otići iz Rusije. U tamošnjim prilikama, kako je poznato, to je zločinstvo, jednako veleizdaji. Ivan je bio neki stručnjak fiz-kulture (sporta), a Boris liječnik. Sve udese dobro, ali jedan sumnjivi »suputnik« izda ih GPU, koja ih propisno uhapsi kad su se smjestili u vagon. Slijedi najprije epopeja Ivanova u GPU: ćelija, preslušavanje. Bez ikakva vidna razloga optuže ga radi špijunaže i konačno nejga, brata i sina, upute na osam godina u koncentracioni logor negdje u Kareliji (pokrajina između Finske i Bijelog mora) u BBK (Baltičko-Bjelomorski kombinat, t. j. gradnja kanala iz Bijeloga mora i Baltijsko). Onamo putuju teretnim kolima, u društvu kriminalnih zločinaca, pohvatanih radnika i seljaka uz nešto deportiranih intelektualaca. Seljaci su i na putu i u logoru najbespomoćniji stvorovi, jer se radnici kako tako mogu nekamo provući u »viši sloj«, intelektualci su dosjetljiviji i među sobom donekle solidarni, a kriminalci su već i onako organizirana banda. Dođu u logor po cičoj zimi. Ni vagoni ni kasnije barake nisu skoro nikako loženi, jer su peći slabe, goriva je malo, a zidovi su od popucanih dasaka. Odjeću (kažnjeničku uniformu) izdaju samo nekolicini, ostali ostaju napola goli.

Epopeju samog »kombinata« nema smisla pripovijedati. Zato je Solonjević i pisao knjigu, da se to pročita u cjelini. Dosta da kažemo, da su se Solonjevići pokazali spretni i potrebni: Ivan je postao neka »kancelarijska sila«, Juraj tipkač, a Boris (kako-tako) određen je da vrši liječnički poziv u logoru. Epopeja se sastoji upravo u nevjerojatnim sukobima između administrativnog osoblja logora, koje se sastoji većim dijelom od »iskorišćenih« intelektualaca-robijaša, a manjim od »čekističkog« činovničkog aparata. Katkada se slažu, a katkada se ne slažu. Čekisti obično prijete zaposlenim »kontrarevolucionarima« svim kaznama do strijeljanja, ali faktično rijetko to izvršuju, jer zbog svoje nekulturnosti ili polukulturnosti *ne mogu bez njih,* (a posao je *po zamisli* više ekonomske i tehničke vrsti, nego čisto kažnjenički). Svejedno, ništa ne ide. Sve se svodi na međusobno zavaravanje i građenje »španjolskih dvoraca«, kula u zraku. Obična radna snaga jedva životari, izumire od škrobuta, gladovanja, tuberkuloze; umiru, kao muhe... Personal intelektualaca radi »pod šibom«, nerado i samo da ne dospije na gori kakav posao; čekisti (a s njima i neki domišljatiji intelektualci) stvaraju fantastične osnove, šalju izmišljene izvještaje, upropašćuju narod i, konačno, i sami sebe, jer je život pod takovim uvjetima robija, i za robijaše i za tamničare. Pijančuju svi tko samo može jer je, kako se čini, votka pristupačnija od drugih namirnica. Podvaljuju jedni drugima, sazivaju različne komisije, ali od svega toga ostaje samo sve veći *bluff i brdo mrtvaca.* Osim mrtvaca, gomilaju se i hrpe pokvarenog materijala (kamiona, traktora, lokomotiva, lopata, stabala, baraka i slično), koji se ludo i bez ičije koristi troši, kao i ljudski materijal... Lično Solonjeviće služi sreća. U svim nezgodama nalaze nekoga ili nešto što ih spasava od neugodnosti (Dakako, da nisu svi tako spretni, mišičavi i bez skrupula kao oni!)...

[1]) Ivan *Solonjević,* Rusija u konclogoru, prev. *Đ. Paša,* Zagreb 1937., Izd. Društva sv. Jeronima.

Konačno dođe naređenje o likvidaciji »kombinata«. Ljudi moraju biti svi prebačeni nekamo na Bajkal na novi posao. To djeluje kao bomba. Ta to znači putovanje u neloženim vagonima po zimi (sibirskoj) u Istočni Sibir! To znači sigurno nove hiljade smrznutih mrtvaca... Međutim je ruka »Pravde« (GPU) neumoljiva. Opoziva nema i putuj! Zaprepašteni su i čekisti: i njima sve to prijeti, samo možda u nešto manjoj mjeri. Ipak, naredba se izvršuje. Treba, recimo, trideset hiljada zdravih ljudi. Trpaju među zdrave sve, što god je tu. Sakati i tuberkulozni svrstavaju se pod »zdrave«. Boris Solonjević, liječnik, pokušava se boriti, ali uzalud. Na pregledu odlučuje ne liječnik, nego grupa čekista, kojim treba samo *papirnat* broj ljudi, a hoće li doći ljudi ili prazan vagon (ljudi će ostati smrznuti negdje na putu) apsolutno je svejedno: »troškovi proizvodnje«... Konačno, varanje se nastavlja i tu.

Komunist Čekalin, kojem se obratio Ivan Solonjević u toj stvari, pošten je čovjek i stari boljševik. On, konačno, dokončava komediju, naprosto javivši, da zdravih *više nema.* Likvidacija se ipak nastavlja nekim bedlamskim tempom. Solonjeviće posluži opet sreća (i spretnost) te budu zadržani, a kasnije premješteni u drugu »točku« Bjelomorsko-Baltijskog kanala. *Tu se svršava epopeja.* Znamo, da im je baš u toj prilici uspjelo preći preko granice, ali u knjizi o bijegu nema ništa, vjerojatno, da se ne kompromitiraju oni, koji su pomogli.

Kostur epopeje daje piscu mogućnost da prikaže niz tipova i sve moguće životne prilike u logoru, a prema tome i u zemlji. Prvo što zapinje za oči svakom čitaocu je okolnost, da se stanovništvo Rusije podijelilo u nekoliko slojeva: upravljači (komunisti), inteligencija, radništvo, seljaci i kriminalni ološ (lumpenproletariat). *Prvi sloj (komunisti) opet se dijeli na »stare boljševike« i »aktiviste«;* prvi su *negdašnji »borci«,* u kojima još tinja nešto od idealizma i koji, općenito govoreći, ne kradu. Među njima ima tipova (kao Čekalin u našoj knjizi), koji su svijesni, da zemljom faktično vlada »bagaža« i »gadovi«, koji upropašćuju i zemlju i narod i samu ideju socijalizma. Ti ljudi rade u nekoj ludoj groznici, izvršujući osnove »centra«, vjeruju u »buduću sreću«... a ako i sumnjaju — osjećaju da bi gubitak vjere za njih značio fijasko čitavog života (u smislu smjera, ideja). Na kraju krajeva dospijevaju i oni zajedno s kontrarevolucionarcima u konclogore i na stratište (kao što sada Pjatakov i ostali), ili se odavaju piću, staroj navadi razočaranih ruskih inteligenata. Ti su stari boljševici katkada nesmiljeni, a čak i okrutni. Ali ispod toga svega leži ipak podloga nekog uvjerenja, čak i neke žrtve. Čekalin ispada kod Solonjevića i fanatičan do gluposti, ali donekle i simpatičan. Naprotiv, druga vrsta »starih« *(Židovka Šac)* bagaža je svoje vrsti (»plemstvo po Leninu«), tupa i jednostrana, bez osjećaja čovječnosti, s oholim ponosom zbog svojih starih veza s još podzemnom ili emigrantskom boljševičkom »glavicom«. To ih, uz pomanjkanje elastičnosti (»tvrdokameni«), čini nepodnošljivim: »ne daj Bože dospjeti u ruke ovake Šacove« — veli Solonjević — ali priznaje da i ova, inače odvratna, pasmina — ipak ne krade i ne pljačka. I prvi i drugi koji put puše »mahorku« (najgora vrst duhana), a »iskorišćavati situaciju« ipak ne vole ili nisu ni sposobni, kao i svi »ljudi od pravca« u svijetu (bilo kojega).

Prema Solonjeviću (a njega život *ne demantira,* nego nota bene, *potvrđuje* — procesima protiv Zinovjeva, Pjatakova itd.) te će »stara garda« svršiti »uza zid« (strijeljanjem), na robiji ili u ludnici — od deliriuma tremensa (alkoholnog ludila). Druga vrsta upravljača — komunista (nisu svi »partijci«, nego, prema Stalinu, mogu biti i »nepartijski boljševici« — to su t. zv. *aktivisti,* »vydrižency«, skorojevići od revolucije) — polupismena bagaža, koja se uspinje puzavošću, drzovitošću, bezuslovnim posluhom »vrhovima«, pomanjkanjem ne samo skrupula nego i uopće bilo kakvih principa. Bez vjere i uvjerenja, kao papige, naučivši entuzijastične i bombastične fraze markso-stalinizma, polupismeni *(»ihtiolog«* je pretpotopna životinja) ili čak nepismeni budno paze na kretanje starih boljševika i inteligenata u gradovima, seljaka u kolhozima i dr., ne bi li prijavom o ukradenom klasu dobili pohvalu od kakva manjeg favorita. Ta, po riječima Solonjevićevim, »bagaža« (a po riječima Čekalinovim »gadovi«) — faktično ima namjeru da se provuče na sve više položaje. Nota bene: Solonjević ne govori o židovskom pitanju: on to nekako sasma prešućuje, smatrajući, da nije u tom središte i da među »aktivistima« Židova

nije tako puno (oni su ipak, prosječno, pametniji i pismeniji).

Na drugom mjestu (ne u knjizi o »konclogoru«, nego u svojem listu »Golos Rossii« što sada izlazi u Sofiji), Solonjević nadopunja tu misao: Pjatakovi su ipak, dobro ili loše, znali upravljati državnom bankom, a Radeki imponirati (makar i samo obmanutoj Evropi) u svojim člancima u »Izvestijama«, dok novi »aktivisti« uslijed apsolutne kulturne inferiornosti, ne će moći *ničim* upravljati i *nikome* imponirati. *Krače: to su karijeristčike budale.* Njima i prelazi sada sva vlast. »*Neka,* veli Solonjević, *emigrantske budale »Mladorosi« vide u tom »nacionalni preokret« revolucije (jer je među »Radekima« bilo više Židova nego među aktivistima)* — jedva da se društvo: Staljin (Gruzinac), Kazanović (Židov), Jagoda (Lotiš) uz nešto i Rusa, može smatrati »društvom nacionalnog preporoda«. *U Rusiji ta misao nikome ne pada na um* — veli pisac...

Što se položaja *intelektualaca* tiče — on je moralno nepodnošljiv, a materijalno je svakako bolji nego položaj ostalih slojeva. Stara inteligencija ili je »utamanjena« ili emigrirala (en masse). Nova i polu-nova, to su »skorojevići« kulture, kao Boris Solonjević, koji i sam priznaje da kao doktor zaostaje daleko za starom liječničkom generacijom — ali mnogo *žilavija* od starih. Izgubivši sav idealizam, iskorišćuje okolnost, da je *neophodno nužna* za t. zv. »graditeljstvo« i životari.

Radnici su se već tu prestali opijati narkoticima o »budućoj sreći«, jer su stvarno na vrlo niskom stupnju, izuzevši »bluffovske« dekoracije u prijestolnicama. Radništvo u »slobodnim« poduzećima (Dnjeprostroja i sl.) živi gotovo *istim uvjetima* kao i robijaši u »konclogoru«. U neslobodnim (kao što je opisano u našoj knjizi) jednako je asirsko-babilonskom roblju. »Radnička« vlada uopće ne vodi računa o pojedincima. To su za nju samo »brojevi«. To je osobina režima.

Seljaštvo, zaprepašteno i smrvljeno gubitkom svake gospodarske samostalnosti, postaje potpuno inertnom masom, nesposobnom ni za što drugo nego samo za tupu pokornost i neodređenu mržnju. »Ako dođe rat, u leđa »aktivista« bit će smjesta zarinuto toliko bajuneta i vila, koliko se samo nađe pri ruci; komunisti-aktivisti *ne goje nikakvih iluzija* o tom. Ta sigurna propast i spaja komuniste, na čelu s »čekistima« i »aktivistima«, u jedno zmijsko klupko. Nema kuda da se ide. Ostaje samo raditi i dalje prema starim kalupima i prema naredbama Staljinove »glavice«.

Konačno, *kriminalci.* Njima je posvećeno više prizora knjige. To je divlja banda: većinom bivši »besprizorni«. Organizirana i lišena svih osjećaja osim banditskog drugarstva, potpada groznm kaznama »mase« u slučaju kakvih očitih izgreda (linč); inače vlasti ih nekako toleriraju (»klasno-bliski elemenat«), ali ih i, po nuždi, bez pardona tamane. Uostalom, tamane i seljake i radnike bez formalnosti. Za inteligente barem navode neke »paragrafe« (obično nategnute, kao što je to kod Solonjevića), no ipak uz neku komediju preslušavanja, suda i t. d. Za seljake — ništa od svega toga. Cijele obitelji na denuncijaciju seoskog »aktivista« (kakva probisvijeta) šalju na muke i na robiju, upravo čak i ne javljajući »krivcima« — zbog čega.

Solonjević stavlja pitanje, što će buduća Rusija s tim kriminalcima? Ali iz sadržaja knjige nameće se bolnije pitanje: šta će biti uopće s budućom Rusijom?....

Najstrahovitija su dva prizora: profesor matematike iz Minska koga su poslali na robiju zbog toga što je tražio iz Poljske mikroskop (prišili su mu špijunažu). Toga je čovjeka robija upropastila, a njegova je žena bila primorana da se u logoru prostituira, te je umrla od sušice. Taj je čovjek izmjerio svu dubljinu patnje, kako samo može bez ikakva stvarnog povoda urpopašten intelektualac. Drugi prizor je djevojčica iz susjednog »slobodnog« sela: liže *led* iz kažnjeničkih posuda za jelo, jer je tamo ostalo nešto zaleđenog ječma. — A takva je sva Karelija, koja više pati, negoli mnogi robijaši.

Za »Evropu« nije na odmet, ako spomenemo dvije crtice: sovjetski »*birokratizam*«*:* brda papira za svaku zgodu. Vlada uvjerenje da, što se više piše, to bolje; što su duže sjednice — to intenzivniji je rad. A drugo: »fizkultura« u službi »propagande«. Solonjević je bio u Moskvi instruktor sporta. Jednog dana aktivisti su izdali naredbu, da se drže »govori« među vježbama. Držali su ih. Odmah je broj vježbača postao manji (jer je tjelovježba slabo spojiva s propisnim govorancijama i »ideologijama«, osobito dosadnim). Onda nije suvišno spomenuti, da »aktivista« imade i u »Evropi«. Neki

režimi baš naročito »uzgajaju« »aktivizam«. Ipak, dosada se u »Evropi« nedavno nalazilo lijeka protiv »aktivizma« (možda uz žrtve), dok je u Rusiji svaki lijek onemogućen — osim vila u trbuh!...

Svakako neke osobine Rusije, prikazane u Solonjevićevoj knjizi, navode na »evropska« razmišljanja: a što, ako se pravovremeno ne stane na vrat tim pojavama? Dokle ćemo dotjerati — u »raju« ili u »paklu«? Bluff, »aktivnost«, »birokracija« jesu općeljudske pojave. Samo u majmunskim prilikama SSSR dostižu stupanj Herkulovih stupova, pretvarajući zemlju — u Bedlam (ludu kuću, Stenjevac, ako želite).

Što će biti s Rusijom? Bluffovi ne spasavaju. Ljudski materijal ludo se troši. Pametni su ljudi »pod paskom« i »pod prijetnjom«. Sreća nekako ne dolazi — osim možda na asfaltu prijestolnice, za onu »elitu« iz »Hotela Savoy«. Nade na prevrat su minimalne. U čitavoj svojoj veličini iskrsava pitanje: a možda je Hitler zbilja prorok u svojoj potajnoj misli o »istočnim kolonijama«? To je jedna mogućnost. A druga je možda ta, da će za stotinu godina »novi izabranici« nekako izbrusiti svoje uglove i uglove »režima«. Ali ne prije, i uz uvjet, da Evropa *ne hvali* barbarstvo i ne stvara iluzije o »radničkoj republici« ondje, gdje postoji asirsko ropstvo, u prvu ruku radnog i seljačkog svijeta.

Negativne su osobine knjige: *nešto hvalisavi ton piščev, koji se svodi na neko hvaljenje svoje domišljatosti* i svoje fizičke snage. Na nekim mjestima to jako odbija. Druga neugodna strana — pomanjkanje putokaza: autor nekako kao da nije orijentiran u pitanjima vjerskom, pa židovskom, o ružnim stranama kapitalizma u Evropi i sl. Sam za sebe veli da je »monarhist«. To je vrlo, vrlo malo za pravu orijentaciju. Zvuči prilično naivno u sadanjim prilikama. Znamo, da Solonjevići sada, iz Sofije, pozivaju emigracju da *se orijentira prema »Stabs-kapetanima« (prosječnom oficirstvu).* S tim se može složiti ili ne složiti. Ali je to premalo za rad na budućnosti Rusije. No sve je to lična stvar. Sama je knjiga *krupan dokument,* uza svu *teatralnost* nekih prizora, gdje sami Solonjevići istupaju kao junaci.

Dojam je Solonjevićeve Rusije ne samo strašan, nego *bljutav i mučan.* Izlaza kao da i nema. Jeli to baš tako — ne ćemo sada nagađati. Svakako, poslije ovakih dokumenata svatko, tko vidi u sadanjem SSSR »raj« i »radničku sreću«, može se smatrati ili *idiotom* (češće) ili *huljom.* To ipak ne znači da bi spas bio samo u povratku sistemu kapitalizma i da godine boljševizma mogu biti brisane iz historije.

Na kraju: prijevod je čitak. Samo ima nesporazumaka zbog nesavršenog znanja ruskog jezika. Navodim jedan primjer: »*grabili i krali*« (u originalu i u prevodu). *Grabiti* ruski znači »*pljačkati*«, sasvim adekvatan izraz. Treba paziti, jer često ista riječ u ruskom i hrvatskom znači nešto drugo. *V.*

KNJIŽEVNI OBZOR

UMJETNIK I KRITIK

Zaista nema zahvalnijega rada u književnosti od nastojanja pojedinih kritika da nam pruže sinteze o jednom piscu, a naročito, ako je sudbina htjela, pa je on dovršio ne samo život nego i dao u određenoj mogućnosti i maksimum svoje stvaralačke snage. Edmond Jaloux u svojoj dobroj knjizi o Goetheu lijepo karakteriše koliko jedan pisac, pa bio on manjeg kalibra negoli je bio Goethe, mora da u punini svoje stvaralačke moći zaokruži više ili manje cijeli svoj život u svoju poeziju, ali ipak, kad on napiše i jednu strofu, tad osjeća da nije dovoljno samo ono što je proživio. (Cit. st. s. 138) To, što nije dovoljno da samo pjesnik živi i da doživi mnogo toga, znači da je bujnost doživljaja ne samo jedan jaki stimulus za stvaranje nego ujedno osjećanje izvjesne tragike, koja se rađa u piscu što ne može da sve opiše, bilo ono što ima u sebi bilo što drugi u njegovoj sredini nose u svom duhu. Osjećanje kolektiva i ona njegova, moglo bi se reći, mistična snaga pruža piscu obilje ne samo gradiva nego i onih nastrojenja koja su važna da jedno djelo dobije svoju konačnu redakciju. U svom radu Šimunović je uspio toliko da je postao naš klasik. To je dovoljno za jednoga pisca, a sad je drugo pitanje, kako će se stvaralaštvo njegovo n. pr. eksplicirati, recimo u našim školama. Šimunović, kao nosilac jedne dobre i nenadmašivo umjetničke povezanosti sa rodnom grudom, stvara u ono vrijeme, kad kod nas proza nema sve one kvalitete koje bi poslije toliko godina stvaranja morala da ima. On je dosta toga i stvorio. Njegov jezik je ne samo ogled dobrog pisanja, on je toliko probran i ujednačen za onu sredinu o kojoj piše, a isto tako sažet i pun melosa za nas koji čitamo njegova

djela, da možemo otvoreno kazati da je Š. klasik jednostavnosti u izražavanju, a kao dobar znalac jezika do sada u našoj novelistici nenadmašiv. Mislim da će se teško naći pisac koji će u buduće pisati tako sočnim jezikom, i koji će umjeti da tom »zaboravljenom« jeziku da ravnotežu u umjetničkoj obradi novele. Zato i mislim da je dobro došla iscrpna studija Vice B. Zaninovića o Dinku Šimunoviću.[1])

Studije i rasprave ovakve vrste našoj su književnosti veoma potrebne. Mi na žalost imamo malo studija o pojedinim našim velikim piscima. A one su i te kako potrebne. Potrebne su najprije da se ukus čitalačke publike podigne, a onda one su i sinteza pojedinih epoha. Osim toga, ako su pisane dobrim jezikom, kao što je slučaj sa ovom studijom, onda je dobitak neprocjenjiv. Zaninovićev stil je uravnotežen. U tom pogledu mnogo se trudio da pođe stopama upravo pisca koji je toliko pazio na stil i dao dobre dokaze savršene stilistike, koja se u velikoj mjeri istina ne može naučiti, ali se može barem donekle podražavati. Studija je zamašna. Podijeljena je na ove dijelove: *Uvod, život i rad, karakteristika književnog rada, djelo, zaključak* i obilna, ja mislim, *sasvim iscrpna bibliografija.* Ovako podijeljenu studiju Zaninović je protkao umjerenom kritikom, koja se osniva na brojnim mišljenjima koja su iznesena o Šimunoviću i prije njegove studije. Tim je posao bio teži, ali zato je i sposobnost kritika bila u tome da sva do sada iznesena mišljenja pokupi, kritički sredi i da ih poveže u jednu cjelinu svoga autonomnoga mišljenja i kritičkog tvrđenja. Posao zaista težak, ali ovoga puta i plodonosan. Malo je primjera ili bolje prethodnika imao u svom radu ove vrste Zaninović On, istina, ne radi od jučer na kritici. Tko prati našu književnost često je susretao njegovo ime po raznim našim časopisima. U prikazima Z. ima jedan ton koji je nada sve simpatičan, a to je ton istine i želje da se i detalji, koji su na oko suvišni, dobro obrade. To nije profesorska pedanterija, to je savjesnost u radu, samo i ona mora da ima svoju mjeru i svoj viši cilj. Već sam kazao da je studija pozitivna. Razlozi? Ima ih vrlo mnogo. Kolikogod ne mogu da se složim s nekim izvođenjima kritika, ipak vjerujući u objektivnost kritičkog stava Z., primam sa zadovoljstvom njegove opservacije. Zadovoljan sam što u meni pobuđuju kritički stav, a za takve sam knjige uvjeren da su dobre. Naročito knjige kritika, budući da je ta grana tako oskudna u našoj književnosti. Sigurno je da bi stav Zaninovićev bio uvjerljiviji, da je on još u uvodu iznio barem jedan dio svojih kritičkih principa, koji bi dobro došli raspravi ovakve prirode. Taj je stav odmah u početku neodređen i kao da se naslućuje da ima izvjesnih suprotnosti između onoga što kritika tvrdi u uvodu i onoga što kasnije piše i utvrđuje o umjetničkom liku samoga Šimunovića. Toga ne bi bilo, da je kritik postavio jasniji cilj u samom uvodu i iznio, barem i neodređeno, principe svoga kritičkog stava. Osim toga uz naslov studije bilo je potrebno da se naglasi kakvu oznaku mora da nosi ova studija. Mi ne znamo, da li je kritik htio da to bude studija ili ogled ili rasprava koja ima karakter strogo naučnog rada. Mogao bi netko da kaže da je to sitnica, ali i to je važno, jer i kritik, kad rad ocjenjuje, mora da vodi o tome računa. Kad u svom radu Z. tvrdi da Šimunović nije imao dovoljno razumijevanja za realne potrebe sela, on to ublažuje kasnije, ali ovu tvrdnju postavlja u »Uvod«, i na taj način dolazi u one suprotnosti lakše prirode u toku svog raspravljanja. Istina da je Š. iznio jednu stranu sela. Ja mislim da je to stvarnije od bilo kakvih problema, on je odgovorio svom umjetničkom instinktu onako, kako je znao i mogao. Što bi i vrijedilo da je Š. postavljao probleme bi, koji, kad bi se riješili, izgubili od svoje vitalne snage. To bi bila u većini slučajeva gola tendencija. Ipak Š. ulazi i te kako u podrume duše našeg Zagorca, a što mu je novela obojena naročitim velom poezije i nekim »tradicionalnim« stajalištem, to ništa ne umanjuje vrijednost njegova umjetničkog stava. Tko zna da li se je Š. osjećao sigurnim u postavljanju nekih diagnoza o potrebama našeg zagorskog sela? Možda je u svom stvaranju jedino i htio da naglasi, u većini slučajeva, pozitivnu i neutrošivu snagu Zagorca na koga se toliko vjekova gledalo sa prezirom. Problematika postoji sa svim tim u djelima Š. Ona je nenametljiva i tim uvjerljivija. Nije uvijek Š. gledao sa balkona na svijet, silazio je često i u podzemlje. Uzmite njegove najbolje novele, i vi ćete se uvjeriti sa koliko je

---

[1]) Vice B. *Zaninović:* Dinko Šimunović, književna studija, Beograd, preštampano iz časopisa »Život i rad« — 1936. 83 stranice.

snage i poezije on uspijevao da iznese ono što je vječno u umjetnosti, a to je čovjek i njegova rasna odlika, njegov etos koji i u kolektivu ima svoj duboki smisao. Zaninović je mnogo toga u istom duhu iznio samo nije svugdje ujednačeno naglašavao. Glavno je Š. ljepota, ali ne ljepota radi ljepote, budući da je on tu ljepotu pronašao u sredini u kojoj je živio. Kolikogod da nije srećna obrada »tuđinstva«, ona ipak dokazuje s kakvom je živošću Š. pratio ne samo svoju životnu tragiku nego i tragiku hiljada drugih. Ta tragika je i danas aktualna. Budimo iskreni i priznajmo da i savremeni intelektualac osjeća u nepreglednoj masi ono što je s bolom iznio Š. u svom romanu »Tuđinac«. Taj je problem veoma važan za našu sredinu. Tom je pitanju Zaninović posvetio veliku pažnju, a to dokazuje da je Š. imao i jedno drugo stajalište u svom stvaralaštvu negoli bi Z. htio da ga Š. ima. Dobro je opažanje Z. da je Š. negdje život dao materiju, a drugdje potrebu za izražajem. (s. 10) Stav Š. prema modernom ili, ako hoćete gradskom životu sasvim je razumljiv budući da ga on posmatra kao što bi ga posmatrao jedan od njegovih junaka. U odjelku gdje Z. raspravlja o karakteristici Š. književnoga rada ja mislim da je potrebno dodati da Š. *nije izraz moderne, već da je spontani izraz svoga pravca, svoje autonomnne stvaralačke volje, koja je vidjela potrebu takvog i nikakvog drugog stava u prilikama u kojima je živio. Š.* je otkrio vedro i nasmijano onu snagu narodnog etosa koja je tinjala i bila sakrivena u duši samog naroda i onog malog broja izabranih. Taj narodni etos razumio je Š., zahvatio duboko i *iznio ga u pravo vrijeme, a moderna ga samo iskoristila, bolje pomogla mu da dođe do priznanja.* Ako katkada izgleda da Š. nema osjećaja ili volje da opisuje bijedu, to je i razumljivo, budući da mu to nije dopuštao njegov stav prema kome je sve gledao kroz *prizmu svoje vrste,* a da je obrnuto učinio, Š. bi se izgubio kao što se gube silhuete u nekim njegovim novelama, kad pisac želi da one budu stvarnije negoli je stvaran sam život. Ovaj pozitivni stav Š. morao je Z. jače naglasiti. To je stav kome je izvor narodno blago; — kako se ono ne znam zašto zove narodna poezija, a drugi dio književnosti umjetna poezija. Zašto se taj naziv upotrebljava i u našim školama, a on je šupalj, da ne kažem glup. Uopće, podjela na tz. narodnu i umjetnu poeziju, ne bi morala da postoji, jer je u velikoj većini tz. narodna poezija umjetničkija negoli je umjetna. Međutim o tome drugi put. Zdravi stav Š. i njegovu vezu s narodom Z. je dobro intuirao, ali je morao da pođe i dalje. Elementarno je uvijek uz doživljavanje ličnih uspomena privlačilo Š. i on je uvijek ostajao dosljedan tom svom unutrašnjem zovu. Bez obzira, da li ta Zagora, koju je dao Š. i danas postoji, glavno je da je Š. u onim danima, kad je mali i izabrani broj inteligencije vjerovao u taj narod, naglašavao upravo ono što nas i drži, a to je veza *sa grudom kojoj se vrlo često daju razne primjese.*

Uvjerljiva su opažanja Z. i vrlo zanimljiva o tome zašto Š. nije uspio u obradi romana. Ipak, nije dovoljno naglasio i doveo u kontrast Š. stav prema modernom životu i slobodnom rješavanju problema koje on vrši, kad je Š. bio toliko iskren u raznim opisima n. p. ljubavi na selu. Početak četvrtog dijela Z. rasprave: *Djelo* i njegov nastavak u analizi Š. djela, svakako je veoma značajan. Poređenja, koja čini Z. s Gončarovljevim djelom »Oblomov« i Matavuljevim djelom »Bakonja«, svakako su najuspjelija u cijeloj raspravi. Ta su opažanja plod čitanja, a što je najglavnije razmišljavanja, ona pokazuju da će Z. jednog dana, ako tako nastavi, dati našoj kritici odličnih priloga. Ja bih ipak više volio da je Z. učinio isto tako temeljito poredjenje novela Š. s novelama Gjalskoga. To bi našim čitaocima bilo bliže, to više što je sam Š. priznao, da od naših pisaca najviše cijeni Gjalskoga. Poredbe s Dostojevskim ne bi bile teške i donijele bi, kao i izostavljene poredbe s nekim djelima Turgenjeva, odličnih rezultata za pravilno razumijevanje stvaralačke vrijednosti Š. Inspiracija Turgenjeva za poticaj stvaranja ove vrste književnoga pravca od strane Š. nije, kako mislim, mala. Ona bi išla u prilog Š., a upravo zato je potrebno i to bilo razraditi. Sigurno su tehničke nemogućnosti u tom poslu osujetile objektivnog i savjesnog kritika kao što je Zaninović. Ja sam uvjeren da bi Z. da je pošao od stava, koji navodi u svojoj raspravi s. 75: »Međutim, suvišno je isticati da se u prosuđivanju književnoga rada treba u prvom redu obazirati na najbolja književna ostvarenja« — više uspio, i da bi tokom cijelog izlaganja bio uvjerljiviji. Žao mi je isto tako što nije uporedio barem jedan dio prevoda Š. djela, jer i to nije bez malog značenja. Tu bi se vidjelo kako je u našem jeziku Š. fraza

jedra i da li je izgubila od svoje jedrine u prevođenju i zašto. Pitanje je, da li su uvijek prevodili *najpozvaniji*. Sama bibliografija nameće nam još jedan zahtjev. Potrebno je bilo da Z. tu iscrpnu bibliografiju malo oštrije odmjeri i da nam da u neku ruku kritički pregled mnogih katkada i suprotnih mišljenja o Š. Tačno je da Z. često citira, ali bi bilo bolje da su ti citati obimniji. Možda su i u ovom pitanju tehničke zapreke igrale veliku ulogu.

Pozitivnih strana ima vrlo mnogo, a ove napomene, koje su iznesene, u to je uvjeren i moj drug Z., objektivno nemaju drugu svrhu nego da mu odadu priznanje ne samo na trudu nego i na nastojanju koje je očevidno kod njega, a ono bismo mogli supsumirati u jednu riječ: istina. Zaista Z. je rijetko istinoljubiv i objektivan. On tačno opaža i ne razmeće se svojim znanjem, on nas na taj način vodi, ali nam ostavlja i slobodu da ga upitamo, da li ne bi ovo ili ono moglo da bude drukčije. Ja se nadam da će Z. nastaviti započeti posao. On bi mogao da pokupi svoje kritike koje su razbacane po raznim časopisima i da ih uz neku svježiju studiju izda. Zar ne bi mogao da radi i da izradi i nešto iz područja kritike naše najnovije poezije? Uostalom još jedna mala napomena: Bilo bi dobro da je Z. postavio i jednu *paralelu između Š. i južnosrbijanskog pisca Anđelka Krstića. Tu bi on kao dobar znalac tehnike Š. našao ne samo jednu novu temu, nego bi mogao da probude poneku partiju iz svoje studije.*

Opet da naglasim, u ovom slučaju Z. je otkrio svoje sposobnosti, on ih je nenametljivo iznio, a mislim da bi njegov savjesni rad najbolje mogao da razumije sam Šimunović. Sama novela, kad već privlači našeg kritika, znači da je ne samo na dobrom putu da otkriva ono što je na tom području kod nas dano pozitivno, već Z. pokazuje i sve one odlike jednog kritika koje su potrebne za ovaj rad, a to je da razumije i da doživljuje ono što pisac izražava, na taj način on će potpuno uspjeti da jednog dana bude posrednik između pisaca i publike, a to je uzvišeni cilj svakog kritika.

Tom Smerdel

MUZIČKI PREGLED

KONCERTNA KRONIKA

I ova je glazbena sezona započela svoj šareni život u znaku one iste teške i kronične bolesti od koje stradavaju i propadaju već godinama i jalovo naše energije u manifestacijama skoro svih umjetničkih disciplina: u znaku dezorijentiranosti, potpunog pomanjkanja jasno određenih težnja u smjeru viših ciljeva. Tako je, eto, započela, tako je pokročila bezglavo naprijed teturajući u izlomljeioj cik-cak liniji, bez promišljenosti, osnove i odgovornosti i tako će, vjerojatno, prema svim dosadašnjim znacima stići do svog završetka ne mogavši zabilježiti većih umjetničkih rezultata i ne ostavivši dubljih tragova na skrižaljci našeg glazbenog progresa. Pitanje sistematskog odgoja naše publike, pitanje promišljenog izgrađivanja repertoira po osnovi, pitanje stalnog izvođenja naše starije i novije glazbene produkcije, koje bi djelovalo uvelike odgojno i poticajno na same stvaraoce, pitanje jeftinih popularnih koncerata (matineja) sve je to danas potisnuto s prvog plana ili je potpuno zaboravljeno. Organizatorima koncerata stalo je, prije svega, do trenutačnog materijalnog uspjeha, do pune dvorane, do vanjskog efekta, pa i do malih senzacija, a tek zatim do onog, što se na podiju pruža publici i što mu je prava svrha, pa zato, da pobude jači interes, posižu i za sumnjivim, u umjetničkom pogledu sumnjivim licima, koja ni brojne citirane vrlo povoljne kritike ni naslov »čudo od djeteta« ne spasavaju od glazbene malovrijednosti. Ovako nerazborita organizatorska i artistička politika ne stvara niz logično povezanih muzičkih zbivanja već samo niz sasvim slučajno poredanih priredbi.

To su, dakako, vrlo nezdrave pojave i, ne samo da se tim načinom rada neće nitko odgojiti, već će ovako krivi sistem odbiti od koncertne dvorane i dobar dio vjerne publike. Stvar postaje još desperatnijom, ako se uoči, da Zagrebačka Filharmonija, to jedino naše veliko seriozno tijelo za gajenje simfonijske glazbe, kojem je, po svom položaju, popularnosti, a konačno svrsi opstojanja dana dužnost vrhovnog vodstva i zadaća da se reproduktivno zbivanje uzdigne do umjetničke visine kulturnih naroda Zapada, zaboravlja svoju pravu ulogu.

Prošle sam godine već napisao o zapostavljanju naše domaće glazbene produkcije u radu Z. F. i ne treba sada to još posebno isticati. Ali Filharmonija čini mnogo neoprostivih prestupaka. Prošle, a pogotovu ove sezone sasvim je izrazito pokazala veću aktivnost kao marna reproduktivna glazbena radnica. Kakvu sasvim komercijalnom poduzeću te vrste ne bismo nikako mogli nametati tako veliku odgovornost, a još manje tražiti da ima neke obzire prema publici i našoj glazbenoj produkciji (u inozemstvu, doduše, ima i toga), ali od Z. F., koja je bar za sad, jedina i prva pozvana da predvodi i daje intonaciju cjelokupnom glazbenom životu, moramo to, u ime hrvatske kulture, napretka i budućnosti, sasvim energično zahtijevati.

To, što Z. F. organizira koncerte stranih umjetnika ne bi, dakako, samo po sebi bilo nikakvo zlo i mi bismo joj na trudu bili zahvalni pogotovu kad bi to bila dopuna njenu samostalnom radu — a ne posljednja svrha, i k tome dio jednog unaprijed pomno smišljenog programa jasno određenih linija.

Ali ovako, promatrajući sve ovo dosadašnje komešanje, ovaj neuravnoteženi rad zadnjih godina dobivamo dojam, da Z. F. želi pošto-poto iskoristiti svoju veliku popularnost i ugled da makar za izvjesno vrijeme pravi dobre poslove, a za ostalo da nitko sebi ne tare glave.

Međutim, baš nedavno, nakon svih tih grandioznih gesta, reklame i last not least, punih dvorana, donijele su novine izjavu vodstva o očajnom, upravo beznadnom financijalnom stanju Z. F., o golemom deficitu, o žrtvama i silnim gubicima, o konstantnom padanju broja podupirućih članova, o skoroj neminovnoj propasti, o potpunom slomu, ako u pomoć ne priskoči stalna izdašna subvencija, da završe apelom na cjelokupno građanstvo da podupre akciju Filharmonijskog društva i njena nesebična, kulturna nastojanja. Koliko god je ovaj vapaj za subvencijom (mi svi željno očekujemo od mjerodavnih lica pravedno i skoro riješenje tog važnog pitanja) i potporom javnosti i opravdan, i na svome mjestu, to se ipak, ni u ovom mučnom času borbe za opstanak, ne mogu gore izložene misli, kao iskrena dobronamjerna kritika, ni izmijeniti ni ublažiti. Možda bi baš radi same situacije trebalo još strože i pomnije ispitati činioce koji su doveli do ovog teškog stanja. Ali to bi bio i suviše nezahvalan i kompliciran posao. Njegova opsežnost prelazi i okvire sažete informativne kronike »Hrvatske Prosvjete«. Još samo nešto treba spomenuti. Poslije ovog razmatranja i pomnog ispitivanja golih činjenica nameće se samo od sebe jedno pitanje: nije li svojim nestalnim i nejednakim radom u umjetničkom pogledu i svojim načinom vodstva Z. F. baš sama najviše tomu pridonijela? A to bar ne bi smjelo biti.

Iako su Zagrebački Madrigalisti objavili svoj nacrt sezone sastavljen od osam koncerata, nisu njim pokazali ni naročitu aktivnost ni jači zamah poduzetnog duha. Od svih tih priredbi, tek tri pripadaju u područje rada samih Madrigalista, a pet ostalih ide na razne soliste koji nastupaju u okviru tih priredbi samostalno ili u društvu. Zato taj nacrt ima više formalnu vrijednost, jer bar očituje urednost i želju za pregledom, daje vrlo malo mogućnosti da pravi ciljevi, od kojih se Madrigalisti sve više i više udaljuju, dođu do potpunog izražaja.

Zagr. Madrigalisti, popunjeni članovima Oratorijskog zbora sv. Marka, uz sudjelovanje Komornog gudačkog orkestra, zatim P. Dumičića (klavir) i Č. Dugana (orgulje) otvorili su (*6. X.*) sezonu koncertom crkvene muzike. To veče seriozne stilske muzike iz dviju različnih epoha općeg glazbenog razvoja, sa dva istaknuta predstavnika dviju rasa — slavenske i latinske, bilo je u stvari samo veče talijanske duhovne muzike.

Bartolomiej *Pękiel* († *1670*) ide u red onih skladatelja, koji su, iako daleko od Italije, plovili vodama rimske glazbene škole svog doba, pa se zato njegova muzika po svom općem karakteru vrlo malo razlikuje od tadanjih kompozicija istaknutih skladatelja Vječnog grada. Pękielovo djelo *Audite mortales* dijeli se na dvanaest kraćih stavaka u kojima ima i mjesta sasvim izrazite epigonske boje, pa i izvjesnih praznina i suhoparnosti konvencionalne frazeologije, ali po svom općem ugođaju, dubokoj ozbiljnosti ipak se u srži djela osjeća mnogo iskrenosti, prave inspiracije i nepatvorene religioznosti, koja uz tehničko besprikornom znanje uzdiže poljačkog majstora visoko iznad prosjeka.

Poslije ove ponešto trpke i stroge muzike doima se *Stabat Mater* genijalnog napuljskog skladatelja *Pergolesija*, koji je umro šezdeset i šest godina kasnije od Pękiela, kao slatko milovanje vlastite tuge, kao dragovoljno, ali površno podavanje suznim raspoloženjima, koje nam pruža tragičan motiv Stabat Mater. Poput slatko-bolnih nostalgičnih meditiranja iz tužnih opernih scena zvuče motivi ove muzike, puni uzbudljivosti, lake jeze, uznesenja i patetične žalbe koja se nikad ne uzdiže do prodornog krika razderane materinske duše i ne spušta do savršene monaške skrušenosti pra-

vih vjernika pred slikom krvavog križa. Ta je muzika više zanosna i lijepa, nego duboka i duhovna, pa zato i nije u pravom smislu riječi crkvena. Djelo je izvedeno u strogo komornoj postavi, dakle onako kako je u originalu zamišljeno. Mora se istaknuti jedna mala zamjerka. Madrigalisti su po glasovnim kvalitetama većine svojih članova bili suviše slabi da pruže, pored svih napora i hvalevrijednih nastojanja, realizaciju, koja bi po svojoj zvukovnoj punoći bila idealna i besprikorna, premda je sama gudačka pratnja bila jako tiha. Vjerojatno se zaboravilo kakvi su moćni glasovi stajali Pergolesiju na raspoloženju. Inače je izvedba bila dobra, vrlo muzikalno izrađena, a na momente je ostavljala dojam savršenog sklada. Iako je izvedba u Katedrali, prije izvjesnog broja godina, s velikim orkestralnim i pjevačkim aparatom i nizom istaknutih solista bila po svom sastavu neko odstupanje od intencija autorovih, ona je u svojoj zvučnosti i dinamičkom zamahu bila snažnija i djelotvornija. Svakako je bilo vrlo poučno da smo djelo upoznali i u ovoj formi.

Večer arija i pjesama Christy Solarija i *Lava Vrbanića* bila je zanimljiva koncertna priredba (7. X.) otmjenog karaktera. Večer profinjenog kulturnog pjevanja i prоćućenog muziciranja. Pjevač Solari ponovno je dokazao da mu je koncertni podij isto tako domena kao što je i operni. Arijama iz starijih i novijih scenskih djela i popularnim španjolskim i napolitanskim kanconama pokazao je kako se može i mora savršena tehnika pjevanja i prava pjevačka virtuoznost podrediti najvišim umjetničkim ciljevima. Smireno i uzdržljivo pružio je do u tančine izrađenu najplemenitiju umjetničku interpretaciju, a ipak potpuno otkrio svu ljepotu svog zvučnog tenora i moć svih snažnih efekata. L. Vrbanić, iako pjevač sasvim drugačijeg glasa, u interpretaciji mnogo hladniji i racionalniji od Solarija, dao je vrlo fine i duboko doživljene arije, sve zalivene plemenitim sjajem svog lijepog organa i nije zaostajao za talijanskim pjevačem.

I. Društveni koncerat Hrv. glazbenog zavoda 28. X. donio nam je dva noviteta: domaće djelo *Gudački Kvartet* Josipa *Vrhovskog* i *IV. Kvartet* francuskog skladatelja J. G. M. *Ropartza*. Vrhovski je, u poredbi sa svojim ranijim radovima, ovdje vidljivo i znatno pokročio na više i pobudio velike nade. Kako je njegova muzika jasna, razumljiva i našem čovjeku pristupačna, pokazala je publika svojim bezgraničnim oduševljenjem i srdačnim prijemom. Skladatelj je uglavnom inspiriran na vrelu našeg folklora — na narodnoj pjesmi. Svoju je muziku zadahnuo iskrenim i priprostim osjećajima našeg naroda, osjećajima, koji su se kroz tri stavka treperila i prelijevala kao rosa naših toplih plodonosnih polja. Po cjelovitosti, prva su dva stavka nad trećim i svojom zaokruženošću sami upućuju na konstataciju, da je tu stvaranje bilo samo potaknuto folklorom, a ne u njemu mučno traženo. Trećem stavku manjka jedinstvenost doživljaja i forme; uzrok je tome nelogično kidanje prve teme. Dok se umjetničko doživljavanje još više prodube, a folklor toliko apsorbira i razradi, da se ni najmanje u djelu ne bude osjećao kao aplicirana ornamentika i dekoracija, dok tehnika pisanja ne bude kočila slobodu širokog zamaha i bezbrižne raspjevanosti, možemo od Vrhovskog očekivati i mnogo snažnija djela.

Ropartzov IV. kvartet bez sumnje je djelo zrelog majstora, zrelog i po godinama (* 1864.) i po svom umijeću. On zna majstorski pisati, a tehnika komornog stila ne znači mu nikakvu poteškoću. Po volji iskorišćuje zvučnost instrumenata, rasipa tople zvukovne boje, lakoćom nalazi bizarne kombinacije i sve tu teče širinom blještave rijeke. Ali ta muzika, usmjerena prema postimpresionističkim strujama, naglašava suviše svoju tehničku savršenost i nadmoć na račun inspiracije i neposrednosti, pa zato i djeluje na mahove hladno, beskrvno, proračunano, pa i papirnato. Dakako, da ovaj prigovor ne može umanjiti vrijednost krasnih poetičnih i iskrenih mjesta, on ih još podvlači i ističe. Zadnja tačka koncerta bio je *Schumannov Kvintet* (op. 44.) i tu se Zagrebačkom kvartetu pridružila mlada talentirana pijanistica B. Musulin. Izvedba svih tih djela bila je naročito dobra, puna poleta i sretnog raspoloženja.

Poslije velikog uspjeha sjajne Berlinske Filharmonije pretprošle sezone, evo nam ponovo dolazi jedan berlinski ensemble da nas opet uvjeri kako se u Njemačkoj ozbiljno shvata i kultivira muzika.

Berlinski Komorni Orkestar, utemeljen prije dvije godine od Hansa von Bende, koji je, ne samo njegov organizator, nego i njegov duhovni i umjetnički vođ i dirigent, sastoji se od dvadesetidva prvoklasna glazbenika. Cilj je tog udruženja da stalno izvodi stariju i noviju orkestralnu muziku isključivo komornog karaktera i da se tako sistematskim gajenjem tog roda glazbe što savršenije približi njenu stilu i realizira što preciznije i što bolje interpretacije i izvedbe. Koliko su se oni već približili čistom komornom stilu poučio nas je njihov koncerat (31. X.). Pod ravnanjem Bende orkestar je izveo djela *Händela, Mozarta, Haydna, Sibeliusa* i *Regera*. Svakako je srž priredbe, i po muzičkoj vrijednosti kompozicije i po kvaliteti same izvedbe bio Händelov Concerto grosso br. 6. (Solisti, Victor Brero, Armin Lutz, violine i Theo Schürgers, violoncello). Tu su izvađači pod majstorskim vodstvom Bende dali u svemu maksimum, u čistoj i besprikornoj intonaciji svih instrumentalnih grupa u savršenoj izjednačenosti zvuka, u suptilnom nijansiranju orkestralnog sjenčanja, u ritmičkoj elastičnosti, da se sve to skladno poveže i ispreplete u prvoklasnu stilsku interpretaciju pravih händelovskih širina i zamaha.

Koncert *Lige Doroghy* (10. XII.) nije ni u čemu promijenio umjetničku fizionomiju te marljive pjevačice. Ona još uvijek nije, premda tako često nastupa, našla svoj put i izabrala genre, jer još počesto pjeva stvari koje ne leže njenu temperamentu, ili, što je još gore, njenim glasovnim kvalitetama. U takvim prilikama mora pratilac (M. Pozajić) da muku muči utišavajući svoje akorde do nečujnosti. Inače je svaka njena pjesma pomno nastudirana, iscizelirana do najmanje sitnice, proosjećana, a često u pravom smislu riječi poetično predavana. Na programu Gagliano, Durante, Pergolesi, Schuman, Weber, Falla, Ravel, Pipkov, Dimitrov i Vladigerov.

Od 14.—22. XI. proslavljen je jubilej hrvatskog cecilijanskog pokreta nizom duhovnih koncerata na kojima su sudjelovali razni zborovi i dirigenti. Proslava imala je osim jubilarnog značaja još cilj da prikaže publici kako pristaše ovog pokreta, savjesno, marljivo i s oduševljenjem rade na izgradnji naše crkvene muzike i kultiviranju crkvene glazbe uopće, — a usto je imalo i propagandističku misiju da za svoj korisni i lijepi rad pobudi jači interes kod građanstva. Nastupi zborova bili su, uglavnom, dokazi velikog napretka, neke izvedbe upravo besprikorne i na zamjernoj umjetničkoj visini, iako bi se kod zborova tu i tamo moglo naći izvjesnih tehničkih nedostataka (u pjevanju, načinu dinamičkih nijansiranja, sastavu programa itd.). Sumarno, to je bila lijepa manifestacija poštenog rada i mladenačkog oduševljenja. Najveće uspjehe postigli su zborovi: Oratorijski zbor sv. Marka (dirigent M. Pozajić), Zagrebačka polifonija (dirigent M. Ivšić) i Branimir (dirigent J. Vrhovski).

Matineja *Dresdenskog Kvarteta* (Fritzsche, —Schneider—Hofmann Stirl—Bülow) (15. XI.) kretala se oko tri snažne osi novije muzike — *Beethovena, Brahmsa, Debussyja* i oživjela velika uznesenja tih predstavnika različitih carstva, ali jednog, beskrajno velikog svijeta prave i čiste muzike. Kvartet ima sve kvalitete prvoklasnog komornog udruženja, a njihovoj uigranosti, disciplini, muzikalnosti i načinu shvaćanja nema zamjerke. Najsnažnija tačka koncerta bio je ipak Brahmsov A-moll kvartet, jer su tu pored svih tih kvaliteta (naročito majstorsko sviranje prve violine i jedinstveno zvučno pjevanje violincella) klasicistički duh ove muzike došao do potpunog izražaja.

»Čudo od djeteta« za klavirom *Daisy Guth* još je zasad više dijete, nego čudo da bi se o njenu koncertu moglo nešto više kazati, osim da je joj prsti već na dobrom putu, koji može da je jednom dovede i do ozbiljnog muziciranja.

Vladislav Kušan

IDEJE I PROBLEMI

ISTRA I HRID

U Zagrebu je prije nekoliko mjeseci pokrenuta nova biblioteka *»Hrvati izvan domovine« (HRID)*, koja je kao prvi svezak izdala knjigu našega suradnika g. prof. Nikole *Žica* »Istra«. O potrebi ovakve biblioteke ne treba trošiti ni jedne riječi. Mi smo Hrvati pokazivali vrlo malo pažnje i brige za naše sunarodnjake koji nijesu s nama u istom državnom sklopu: bili smo nehajni i za naše iseljenike, i za naše manjine, koje su razasute u Italiji (Istri), Austriji (u Burgenlandu) i u Rumunjskoj. Taj nehaj je toliki, da nemamo ni priručnika, a kamo li naučnih radova o tim Hrvatima, i sva literatura u tome pogledu mogla bi se na prste nabrojiti. Uporedo s tim i naša briga oko učvršćivanja duhovnog jedinstva s tim hrvatskim skupinama tako je neznatna, da se o njoj pravo ne može ni govoriti. Zamislimo samo naše oaze po Americi: šta smo mi u staroj domovini učinili, da im damo dobre škole i dobre knjige,

koje bi djecu naših iseljenika barem duhovno vezale uza staru domovinu, uz očinski raj? Nehaj je očit na svim stranama. Dok veliki narodi vode brigu, tako reći, o svakom pojedincu svoje narodne zajednice, mi to prepuštamo vremenu i slučaju, a ako nešto ne ide prema našim željama, onda kukamo i jadikujemo i optužuejmo, premda bismo morali prije svega optužiti sebe. I zato treba posebno pohvaliti svako nastojanje, da se s tom našom apatijom prekine. Biblioteka HRID, ako nađe dovoljno razumijevanja kod naše javnosti, mogla bi dobiti veliko značenje u nastojanju da se pravilno postave problemi naših iseljenika i naših narodnih manjina. Pokretači su, u popratnom pismu ovoj knjizi, istaknuli, da je njima u prvom redu da gajenja duhovnog, kulturnog jedinstva svih Hrvata, bez obzira gdje se nalazili.

Ovom jedino ispravnom načelu prigovorili su nekoji zagrijani duhovi, jer da se pokretači odriču svojih sunarodnjaka. Logika nije čsto pratilica partizana, pa ni u ovom slučaju. Ako pokretači istaknu svoje uvjerenje — a to mora biti i uvjerenje svih zrelih ljudi, — da Hrvati, kao cjelina, ne će nikada biti u jednoj državnoj cjelini, izrekli su samo jednu tako jasnu činjenicu, da je upravo nije trebalo ni isticati. Kad bismo htjeli sve Hrvate okupiti u jednu državu, to bi doista morala biti — pangea, jer nema kontinenta, na kojemu se ne nalaze Hrvati u većoj ili manjoj skupini, a pangejstvo je sigurno od prigovarača vrlo daleko.

Kao što obično kod nas biva, tako je i u ovom slučaju došla do izražaja naša sklonost, da previđamo glavnu stvar, te se hvatamo sitnica. Jedan recenzent knjige g. Žica prigovorio je — imenu biblioteke, jer da se ne mogu na pr. pod pojam Hrvata izvan domovine strpati i Hrvati u Istri, jer da su oni u teritorijalnoj zajednici s Hrvatima u Hrvatskoj. Kolumbovo jaje nije otkriveno, jer je svakom jasno, da je teritorijalna povezanost Hrvata u Hrvatskoj i Hrvata u Istri očita, ali kad hoćemo već biti cjepidlačari, možemo svejedno postaviti pitanje, da li su doista Istrani u jednoj domovinskoj cjelini s ostalim Hrvatima. Hoće li, na pr. Nijemci iz Reicha kazati za Sudetske Nijemce, da su u njemačkoj domovini? Ja bih lično usvojio mišljenje, da istarski Hrvati nijesu, na žalost, sada u hrvatskoj domovini, jer pod hrvatskom domovinom razumijevam onaj teritorij, na kome se nalazi u jednoj zajednici većina Hrvata. Međutim, prihvatili mi jedno ili drugo tumačenje pojma domovine, za stvar je čisto irelevantno. Sigurno je kod pokretača odlučivao i praktični momenat: odnos Hrvata u Americi i Hrvata u Istri i nije jednak prema narodnoj cjelini ni prema domovini. Kako bismo, onda, nazvali biblioteku, u kojoj bi izlazile knjige i o jednm, i o drugim i ostalim Hrvatima: Biblioteka hrvatskh manjina? Ne možemo. Biblioteka za iseljenike? Istrani nijesu iseljenici. I onda, nađite ime, koje bi bilo tako simbolično kao što je ime HRID?

Knjiga g. Žica prvi je dio njegova djela o Istri. Drugi svezak Hridi donijet će antropogeografski dio. Ovaj fizički dio odaje pisca stručnjaka, dobra stilistu, zvrsna poznavaoca istarske zemlje, njenih geoloških, hidrografskih i klimatskih osobina. Premda je predmet, sam po sebi, opor za nestručnjaka — a takav sam i ja — ipak umjesnim uporedbama, širinom pogleda, stilskom jedrinom, knjiga čitaocu pruža užitak. Kad izađe drugi dio knjige, mi ćemo o njoj donijeti stručan prikaz. Zasada samo upozorujemo svoje prijatelje na ovu potrebnu biblioteku. *M. U.*

POST SCRIPTUM O AMERICI

Neka mi bude dopušteno da riječima svoga sudruga o našim ljudima u Americi, radi potpunosti, dodam malu informaciju. Za financijski povoljnijih vremena, američki hrvatski katolički župnici, na čelu im Mgr. Krmpotić i Rev. Kajić, sada obojica već pokojnici, zatim Rev. Domladovac, Bojanić i dr. bili su se složili da izdadu školske knjige za svoje škole na hrvatskom jeziku. Posao su bili povjerili mom pok. ocu koji je opet sporazumno s njima jedan dio rada predao meni. Kako je naime u Americi sistem škole za »građansko« obrazovanje takav da naša osnovna škola s nižom srednjom odn. građanskom čini jednu cjelinu od I. do VIII. razreda, to su čitanke imale biti podijeljene u četiri sveske, svaka za po dva razreda. Prve dvije preuzeo je moj otac, i dok je on radio na prvoj, ja sam simultano izradio treću svesku za V. i VI. razred. »Čitanka za hrvatske katoličke škole u Americi« za I. i II. razred (sastavio Nikola Maraković, Tiskara Narodne Prosvjete u Zagrebu), izišla je u Zagrebu 1926., i štampana je (da bude zaliha za više godina), ako se ne varam, u 4000 primjeraka (ako ne i više). Sva je naklada otpremljena u Ameriku, samo neznatan broj primjeraka ostao je kao uspomena u rukama moga oca. Treću sam svesku bio potpuno izradio i poslao Mgru. Krmpotiću na odobrenje, odn. da on i njegovi drugovi izraze svoje želje glede eventualnih preinaka ili dodataka. Rev. Kajić koji je vodio blagajničke poslove toga pothvata, tužio se kasnije da svi župnici nisu tako spremno izvršivali svoje obveze kao što su ih prvotno bili preuzeli; bit će to jedan od glavnih razloga što je dalje izdavanje zapelo, to više što je, nekoliko godina iza toga, umro i Mgr. Krmpotić i Rev. Kajić. No međutim ja nisam dobio ni svoga rukopisa natrag niti sam ikad saznao gdje je ostao (o honoraru i autorskom pravu da i ne govorim) i trud koji zaista nije bio malen, propao je potpuno, a meni još uvijek nije toliko žao truda koliko veselja kojim sam na tom djelu radio. Iz tog se može vidjeti kako nije uvijek na nama krivnja kad se radi o našim dalekim sunarodnjacima, i kako je to pitanje uopće silno otešćano i zamršeno. Inače, »Čitanka« je bila opremljena potpuno na američki način, jer smo imali pri ruci američke uzore, i bila je znatno ljepša od čitanaka koje mi imamo danas u našim školama.

Drugi jedan takav »besposleni« rad zapao me je, također pred kojih desetak godina, kada sam, na poziv pok. Spinčića i nekih njegovih suradnika, pisao monografiju o hrvatskoj istarskoj književnosti, za namjeravani zbornik o Istri. Izradio sam dio o pripovjedačima (glavni i najveći) i poslao ga. On je, valjda, negdje pohranjen; ali kako ne mogu sebi priuštiti luksusa kopija, ja ni od američke čitanke ni od te istarske književnosti nemam više ni slova kod sebe. No dok od čitanke imam bar popis štiva i otkuda sam ih uzeo, o istarskoj književnosti ne znam više ni šta sam pisao.

Lj. M.

ZA GOLI ŽIVOT

Prošle godine izdala je Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca, kao prvi svezak svojih izdanja, knjigu g. Ernesta Radetića »Za goli život«, suvremenu dramu iz života hrvatskoga naroda u Istri. Na žalost, sve dosada ta drama, koliko je meni poznato, nije izvođena, pa tako i nije doživjela svoje scensko oblikovanje, a konačni sud o scenskom djelu može se pravo izreći tek nakon izvođenja na pozornici: da li će, na pr., u ovoj drami mnoštvo lirskih momenata, kojima je pisac obilno prelio svoje djelo, djelovati disharmonično, možemo prosuditi tek kod izvođenja. Kod čitanja ti lirski elementi djeluju sugestivno, ali kod izvođenja na pozornici postoji velika opasnost da će djelovati vše kao politički protesti nego kao sastavni dijelovi drame, srasli sa samom radnjom.

Pozadina je dramske radnje teški život našega hrvatskog seljaka u Istri, i po tome djelo može pobuditi živ interes, samo je kondenzovanje toga života prikazano neizrazito. Miješanje ljubavnog elementa sa patnjama naroda u ovakvu obliku daje djelu, na mjestima, burleskan karakter. Pravnik Zvanić dolazi iz Zagreba u Istru, vrti se oko svoje stare simpatije Luce, tuđe žene, i to — žene izdajice Mate Popovića. Pravnik Zvanić navaljuje na Lucu, i između njih vodi se razgovor, pun trubadurskih uzdisaja, psihološki potpuno neuvjerljivih, jer Luca, seljakinja, udata žena, govori jezikom iz ljubavnih spomenara gradskih šiparica; ta i takva Luca ne bi imala moralne snage, da se odupre Zvaniću, a ona se ipak odupire simbolizirajući, svojim razvijenim moralnim osjećajem, visoku etičku svijest naše seljačke žene u Istri. Dolazi do sukoba sa fašistima, Zvanić i ostali mladići ranjeni su i zaštićuje ih — izdajica Mate Popović, koji se pred mladićima otkriva kao pravi Hrvat, ali je rad zaštite svoga naroda, prividno, prišao k Talijanima. Omladina ne razumije njegovu kompromisnu politiku i baca na nj kletvu i prokletstvo, dok Mate govori posljednje riječi u drami »Bože, veliki Bože, smiluj se ovoj nesretnoj Istri sirotici!«

Problematika je drame politički vrlo interesantna: tko zapravo radi pravilnije, Mate ili Zvanić, koji dođe i prođe kroz Istru, bježi van, dok Mate pravi kompromis, ali ostaje u Istri i spasava, što se može spasti. Problem je, dakle, čisto politički: dramskoga sukoba, u pravom smislu, nema, jer ni Mate nije izdajica. Zato g. Radetić i nije tu dilemu riješio, a nije je ni mogao riješiti. Na taj način čitava drama ostaje epizodni isječak iz života iz Istre, isječak dan više lirski nego dramski. Pravo bi područje za dramu bilo iznošenje sukoba autohtonog, hrvatskog elementa i novopridošlog, talijanskog, ali o Talijanima mi znamo tek iz pričanja, a koliko se pojavljuju na pozornici, to je tako neozbiljno dano, da nitko ne će moći po predstavniku Talijana osjetiti svu

strahotu moderne države, koja se obara na pojedinca i na raznorodne narodne skupine sa svim sredstvima, koje joj daje totalitarni sistem. Predstavnik je Talijana vagabund Gennaro, nazvan Sei Spighette. S takvim bi protivnicima Hrvati lako obračunali, ali je stvarnost daleko od Gennara Malandrinija.

Sudeći po svemu, g. Radetić nije rođen dramatik; on je toliko uzbiban, njegove su reakcije čisto lirske, da bi vjerojatno na području lirike dao mnogo zrelija i trajnija djela. Takvo mišljenje ne dijeli g. A. Freudenreich, koji je napisao predgovor knjizi. On drži, da je ovo prava hrvatska narodna drama, jer je u njoj sve naše: i ljudi, i kraj, i način mišljenja, i način govora, i folklor, dok u ostaloj našoj književnosti dramskoj ima malo, vrlo malo djela, koja bi bila naša, a i ona, koja jesu naša, naša su samo jednim dijelom. Nemam namjere pobijati g. F-a u njegovu mišljenju, samo ću ovdje istaći, da je u ovakvim sudovima potrebna opreznost. Težnja za našom književnošću, za našom u pravom smislu riječi, nikad nije suvišna, samo nemojmo ići previše daleko u prosuđivanju što je naše, a što nije naše, jer često je naše i ono, što nam na prvi mah izgleda potpuno stranim, ako ni po čemu drugom, a ono po načinu kako pisac reagira na život i kako proživljava život. A ne očituje li se duh baš u tome proživljavanju više nego u folklornim rekvizitima, koji su često namješteni i bez svakog istinskijeg životnog daha? *M. U.*

VRELA I PRINOSI

RARA ET RARISSIMA

Poznati odlični stručnjak za povijest našega knjižarstva i tiskarstva kod nas, g. Mirko Breyer, sakupio je rezultate istraživanja na polju našeg prvotnog tiskarstva u sistematski pregled u kojemu je, iznoseći bibliofilska »rara et rarissima« t. j. djela koja se nalaze u svijetu samo u rijetkim primjercima, u stvari donio stručni uvod u našu štamparsku književnost XVI. i (donekle) XVII. stoljeća s obzirom na njezinu tiskarsko-umjetničku vrijednost.[1]) Štampana na finom ilustrativnom papiru, knjižica donosi reprodukcije naslovnih ili karakterističnih stranica svih znatnijih dokumenata, tako da može izvrsno poslužiti kao slikovni priručnik za našu stariju književnost. Glagolska, ćirilska i latinicom štampana izdanja jednako su uzeta u obzir i osvijetljena minucioznom točnošću podataka. Pisac je u podnaslovu svoju radnju karakteristično nazvao »sentimentalnim bibliofilskim izletom«: u istinu, to je mala »summula vitae«, pisana ne samo na zenitu zrelog i potpunog poznavanja predmeta, nego i s ljubavlju čovjeka kojega plemenita strast veže na poseban način o tajanstvenu magiju »crne umjetnosti«. Svima koji se bave starijom našom književnošću ovo je moderno i lijepo izdanje vrlo koristan vademecum.

Lj. M.

[1]) Mirko *Breyer,* Südslawische Rara et Rarissima, Herbert Reichner Verlag, Wien-Leipzig-Zürich.

Izdaje »Kolo Hrvatskih Književnika« u Zagrebu. — Uređuje i izdaje za »Kolo Hrvatskih Književnika«: Dr. Ljubomir Maraković, Zagreb, Gajeva ul. 36. — Upravu vodi: Prof. Bogdan Babić, Zagreb, Gregorijančeva 36/I. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

istina. Ali u čemu je stvar? Nitko ne može tvrditi ni da je g. Šipek diletant, ni da on ne zna što je umjetnost. Slabijih djela ima svaki umjetnik, a i najveći se katkad i suviše ponavljaju. Rubensova radiona sliči tvornici, bez obzira na veličinu njegova talenta. Publika, u drugu ruku, traži Šipekove slike, radi motiva. Istina je, da u tim motivima ima katkad i konvencionalnosti, ali nikada nisu oni namješteni ni izvještačeni. Oni prikazuju slike iz kraja u kojemu on živi, u kojemu provodi cio svoj život. Publika voli taj kraj jer ga pozna, jer joj je omilio, jer je njezin. Tko brani drugim slikarima da slikaju isti taj kraj, i bolje od g. Šipeka? Zar zaista mora kupac kupiti sliku kraja koji nije nikad ni vidio i koji za nj ništa ne znači, samo zato što je on umjetnički superiorno prikazan? *Tu,* a ne u »konvencionalnosti« Šipekovih zagorskih pejsaža, leži koban korijen suvremenom snobizmu. Čovjek koji hoće da kupi umjetničko djelo *mora* kupiti sliku predmeta prema kojemu nema nikakva ličnog odnosa, zato što su mu nahvalili umjetnika i njegovo umjetničko gledanje. Ali baš u tom leži često razlog lošem umjetničkom odgoju publike, što joj se na taj način često utrpa djelo o kojemu ona ne može stvoriti nikakva suda, te podliježe sugestiji koja može biti i neispravna. Drugim riječima: Michelangelo, Raffael, Rubens i svi velikani umjetnički nisu gubili ni truna svoje umjetničke veličine kada su većinu svojih radova radili po *striktnim narudžbama* kod kojih im je naručitelj propisivao opseg, tehniku, predmet a katkad čak i kompoziciju i detalje naručenog djela. Najveća umjetnička djela nastala su na taj način. Umjetnici su našli baš u tom svoju neiscrpnu snagu, što su, unatoč svima vanjskim ograničenjima, svojom genijalnom snagom baš onda najviše porasli kada im se najtočnije određivala zadaća. A onaj koji je djelo nabavio mogao je potpuno i punom dušom u njemu uživati, mogao ga je čuvati kao svetinju, jer je vidio kako je ono što je on radio i želio, zamislio i *trebao,* pod rukom besmrtnog majstora postalo veliko, divno, duboko, puno, savršeno. Moderna se umjetnost odvojila od života i stoga se ne treba čuditi što život prolazi mimo nje. Karakteristična je na pr. činjenica da moderna arhitektura koja je toliko srasla baš s praktičnim i stvarnim životom čovjeka dajući mu plemenitu formu, ne pretpostavlja bitno uklapanje pojedinačnog slikarskog djela kao sastavnog dijela intérieura. Bog zna šta bi tko objesio u svoju sobu zato što je slavna umjetnina i tim povrijedio cjelovitu zamisao arhitekta! A vidimo da su i priznati suvremeni umjetnici počinjali kardinalne pogreške kad im se povjeravala slična zadaća, jer je »nezavisnost« umjetničkog stvaranja u tom smislu in ultima linea nesocijalnost i intransigencija.

»Lirika momenta« i »lokalni patriotizam« deteriorni su samo onda, ako lirika nije lirika i ako patriotizam nije patriotizam. Oboje je kod g. Šipeka nepatvoreno i istinito. Nisu ni sve lirske pjesme jednako jake ni jednako originalne. Nije ni svaki patriotizam sveobuhvatan i vulkaničan. Naći uvijek novu nijansu dakako da je teže što je uži opseg stvaranja. Toga treba da bude svijestan g. Šipek, i to je ono što je bitno u svim kritikama koje su dobronamjerno isticale potrebu njegova razvoja. Ali toga on ne će naći, ako silom uznastoji izići iz kruga onoga što on voli, i što vole oni koji kupuju njegove slike. I on i oni treba da biraju od dobra bolje i od boljega najbolje. Ali hvala Bogu da, u svoj svojoj čednosti, vole ono što vole, i onda kada se radi o umjetnosti. G. Šipek ne slika muzejske ni lutkaste seljake, ne omanjuje šarenilom narodnih nošnja, a ne sili nas ni da idiotiziramo selo i seljaka kad hoćemo da pokažemo svoje zanimanje za njih. Uza sve što mu se može opravdano prigovoriti, ne može mu se poreći ni umjetnost ni istinitost. A od po kojega daleko većeg i slavnijeg umjetnika razlikuje se taj skromni seoski slikar (a ne samo slikar sela!) tim što je o njegovu radu istinita riječ: *Ubi est thesaurus tuus, ibi est cor tuum — gdje ti je blago, tu je i tvoje srce.*

Ljubomir Maraković

HRVATSKA PROSVJETA

IZLAZI MJESEČNO OSIM U SRPNJU I KOLOVOZU. — LIST IZDAJE „KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA". — GODIŠNJA PRETPLATA DIN 100·—; ZA ĐAKE DIN 60·—. — ZA INOZEMSTVO DIN 120·—. ĐAČKA DRUŠTVA IMAJU ĐAČKU CIJENU KAD NARUČE PET PRIMJERAKA. — BROJ ČEKOVNOG RAČUNA 33720

Jesam li izvršio
svoju dužnost
i poslao pretplatu?

NARUDŽBE, NOVCI I REKLAMACIJE ŠALJU SE UPRAVI „HRVATSKE PROSVJETE" (PROF. BOGDAN BABIĆ), ZAGREB, GREGORIJANČEVA 36. I. — RUKOPISI I SVI LISTOVI ZA UREDNIŠTVO ŠALJU SE NA ADRESU: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ (UREDNIŠTVO „HRVATSKE PROSVJETE") ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.